

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN TEXNİKİ UNİVERSİTETİ nəzdində

Bakı Texniki Kollecin

“Dil və Ədəbiyyat” fənn birliyi

“AZƏRBAYCAN DİLİ” fənnindən

Mühazirə konspektləri

Müəllim: ZAMANOVA MƏSHƏTİ KAZIM QIZI

Bakı – 2022

Mündəricat

Sıra	Mövzular	Səh
1.	BÖYÜK ÖMRÜN DAN YERİ	3-4
2.	ŞƏBİ-HİCRAN (poemadan ixtisarla)	4-8
3.	SİZİN DƏ BİR BASKETBOL SƏBƏTİNİZ VARMI? (Bir müəllimin gündəliyindən)	8-9
4.	HƏR UŞAĞIN ƏN YAXŞI TƏRƏFİNİ ÜZƏ ÇIXARMAQ (ixtisarla)	9-11
5.	GƏNCƏ MÜSƏLMAN QIZ MƏKTƏBİ (ixtisarla)	11-12
6.	DOROTI MERI KROUFUT HODGKIN	12-14
7.	TƏBİƏT ALLAHIN ŞAH ƏSƏRİDİ	14-16
8.	ÖMÜRDƏN ETÜDLƏR	16-17
9.	TƏBİİ BULAQLAR MUZEYİ – NAXÇIVAN	17-20
10.	BU TORPAQ ÜÇÜN YAŞA! “Yardım və həmrəylik cəmiyyətin tərəqqisi üçün ən gözəl vasitədir”.	20
11.	ÜÇ AĞACIN SİRRİ	21-23
12.	ÇANAQQALANI ÖLÜMSÜZLƏŞDİRƏN RUH	23-24
13.	OĞLUMA NƏSİHƏT	24-25
14.	UŞAĞIN CAVABI	25-27
15.	ƏFSANƏYƏ BƏNZƏR EŞQ	27-29
16.	BUNDAN YAXŞI OLA BİLMƏZ...	29-30
17.	ÖLKƏLƏRİN ƏLİFBƏ İLƏ SİRALANMASI	30-33
18.	AZƏRBAYCAN MEMARLIĞI	33-35
19.	QARABAĞ XALÇAÇILIQ MƏKTƏBİ	35-38
20.	“MƏCNUN LEYLİNİN MƏZARI ÜSTÜNDƏ”	38-40
21.	AZƏRBAYCAN MƏTBUATI	40-41
22.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI	41-43

Mühazirə 1.

BÖYÜK ÖMRÜN DAN YERİ

1900-cü ilin payızı təzəcə başlamışdı. Hər tərəf duman-çən idi. Havadan nəm çəkmiş yarpaqlar ağacların dibinə tökülərək heysiz halda uyuyurdular. Sərçələr soyuqdan büzüşüb yuvalarına çəkilmışdilər. Belə bir vaxtda qoca və ciddi görkəmli seminariya direktoru Miropıyev müəllimləri öz otağına yığıb ötən il qəbul olunan uşaqlarla maraqlanırdı. Seminariya direktorunun danlağından canlarına od düşmüş müəllimlər bayırdakı soyuğu belə unutmuşdular. Həqiqi sovetnik rütbəsində olan çar çinovniki Miropıyevi ən çox “tatar” uşaqlarının taleyi narahat edirdi. Ona görə kursun sinif rəhbəri Polevskidən zəli kimi yapışıb əl çəkmirdi:

– Hə, cənab Polevski, lütfən, deyin görək, keçən il seminariyaya daxil olan tatarlar arasında xoşunuza gələn qabiliyyətli uşaqlar varmı? Əgər varsa, haqqında mənə ətraflı məlumat verin. Bu bizim üçün faydalı olar. Belə uşaqların qabiliyyətini öyrənib lazımı səmtə istiqamətləndirmək asandır.

Polevski direktorun zabitəli baxışları altında yerindən durub dedi:

– Cənab direktor, qəbul olunan tatar uşaqlarının hamısı qabiliyyətli, həm də tərbiyəlidirlər. Bəla burasındadır ki, onlar çox vaxt rus dilində yox, tatarca danışirlər. Bu da bizim işimizi bir qədər çətinləşdirir.

Seminariya direktoru Miropıyev elə bil heç nə eşitmirdi.

– Birdəfəlik sözlərimi sırğa edib qulaqlarınızdan asın. Milliyyətindən asılı olmayaraq, seminariyada hamı rus dilində danışmalıdır. Hərgah belə olmasa, biz istədiyimizə nail olmayacağıq. Çünki seminariyada oxuyanlar başqa ölkələrin ədəbiyyat və incəsənətindən xəbər tuta bilməyəcəklər.

– Cənab direktor, ədəbiyyat, incəsənət dediniz, yaxşı yadıma düşdü. Bizim Üzeyir Hacıbəyli çox istedadlıdır. O, şəkil çəkməyə, kitab oxumağa bərk meyil göstərir. Hərdən tərcümələr

edir. Ara-sıra şeirlər, məqalələr yazır. Yoldaşları arasında tatar şairi kimi məşhurdur. Krilovun, Puşkinin, Qoqolun, Saltıkov-Şedrinin əsərləri ilə maraqlanır. Onların əsərlərinə bənzər yazılar yazmağa meyil göstərir.

Seminariya direktoru Polevskiyə əli ilə oturmağı işarə edib, nüfuzedici nəzərlə musiqi müəllimi Pekkeri süzdü:

– Cənab Pekker, məşğələlərdən sonra musiqi sinfini nahaq açıq qoyursunuz... Sizdən sonra uşaqlar musiqi sinfində tədris proqramından kənar məşğələlərə qurşanırlar. Dünən təsadüfən yolum sizin sinfə düşmüşdü. Birdən nə görsəm, yaxşıdır? Gördüm ki, seminariya orkestrinin kapelmeyster köməkçisi Maqomayev tatar uşaqlarına “padespan” rəqsi öyrədir. Axı biz seminariyada xarici rəqslərin öyrənilməsinə qadağan etmişik. Yoxsa bundan xəbəriniz yoxdur?!

Musiqi müəllimini soyuq tər basdı. Ürəyində sinfin açarını Maqomayevə verdiyinə görə özünü danladı. Amma bu danlaq əbəs idi.

– Mixail Leontyeviç, qarşılaşdığım mənzərə tatar uşaqlarının musiqi meyilli olduqlarını göstərir. Bəlkə, səhv edirəm, sadəcə olaraq, bu ani görüş məni aldadır?!

– Cənab direktor, tamamilə düz buyurursunuz. Avazla oxumaq, skripkada çalmaq onların çox xoşuna gəlir. Üzeyir Hacıbəyli, Əli Terequlov, Zülfüqar Hacıbəyov musiqi dərslərində daha fəaldırlar. Hətta indi onlar nəfəs alətləri ilə məşğul olurlar. Baritonda, klarnetdə, kornetdə çalmağı öyrənirlər.

Direktor yenidən Üzeyir Hacıbəylinin adını eşidib özünü saxlaya bilmədi. Pekkeri sorğu-suala tutdu:

– Bu Hacıbəyli tatar uşaqlarını başına yığıb “Şəbi-hicran”ı xorla oxudan o qarabuğdayı, arıq oğlan deyil ki?

– Özüdür ki, var. Düz tapmısınız, cənab direktor, – deyə Pekker qorxu və üzüntü içində ayağa durdu.

Seminariya direktoru öz-özünə danışmış kimi mızıldandı:

– Zahirən qaraqabaq görünən bu oğlanın təkamülü daxilində gedir. Özü də çox sürətlə. Ömrümdə birinci dəfədir ki, belə bir tatar uşağı ilə üzləşirəm. Tatar olasan, özü də bu istedadla, bu qabiliyyətdə?! Heç ağlasığmaz iş deyil.

Mahnı müəllimi Semyon Qoqlıçidze deyilənlərdən cuşa gəlib direktorun fikrini təsdiqləyərək dilləndi:

– Düz buyurursunuz, cənab direktor, Hacıbəylinin təkamülü daxilindədir. Qeyriadi musiqi duyumu var. Tezliklə skripka, bariton, violençel çalmağı öyrəndi. Not sistemi və intervallardan, ton və qammalardan asanlıqla baş çıxardı. Avropa ifa tərzinə məxsus “ikinci” və “üçüncü” səslə oxumağı öyrəndi. Deyirlər, indi də musiqi bəstələmək, opera yazmaq fikrinə düşüb.

Möhbəddin Səməd,

“Yaddaşımızın yaşlıları” kitabından

Söz dilin əsas vahidi olub, informativ yükə malikdir və ondan məlumat mübadiləsi məqsədilə istifadə olunur. Lakin söz bədii üslubda həm də üslubi vəzifə daşıyır. Bu zaman söz daha çox məcazi mənada çıxış edir. Sözün bədii üslubda yerinə yetirdiyi vəzifəyə poetik funksiya deyilir, sözün özü isə poetizm, yaxud bədii söz adlanır. Məsələn, isti su birləşməsində isti sözü həqiqi mənasında işlədilərək, adi informativ vəzifə daşıyırsa, isti münasibət birləşməsində məcazi mənada poetik funksiya yerinə yetirmişdir. Sözün poetik imkanları bədii üslubda bədii təsvir və ifadə vasitələri (epitet, təşbeh, metafor, metonimiya, mübaliğə və s.) ilə üzə çıxır

MÜHAZİRƏ 2.

ŞƏBİ-HİCRAN

(poemadan ixtisarla)

Füzuli muğam üstə yazdı “Leyli-Məcnun”u,
Muğamın sinəsindən doğdu Füzuli şeiri,
Elin hicran səsindən doğdu Füzuli şeiri.
Muğam bir xəzinədir, açarıdır duyğular,
Muğamda sevinc də var, muğamda kədər də var,
Muğam mənim xalqımın misilsiz kamalıdır.
Tarixidir, eşqidir, arzusu, amalıdır.

Tar səsinə qulaq as...
 Bu səs elin nəfəsi,
 Bu səs gözlərdən axan yaşların damcı səsi.
 Bu səs sükuta dalmış göyü də dilləndirər,
 Ulduzlar da bu səsin önündə baş endirər.
 Dinlərkən onu... yerdən ayağımız üzülür,
 Səslərin laylasında gözlərimiz süzülür.
 Gözümüzün önündə açılır nələr-nələr,
 Əlvan-əlvan lövhələr.
 ...Axtardığı Leylini o, tapmadı həyatda,
 Həyata güldüyündən,
 Ağlatdı zülüm-zülüm
 Füzulini həyat da...
 O, qələmə əl atdı,
 Leylinin xəyalını kağız üstə yaratdı:
 Füzuli əyləşib otağında tək,
 Oynaşır üzündə qəm buludları.
 Bayırda cücərib min gül, min çiçək,
 Əriyir qəlbində dağların qarı.
 Qəlbinin gözüylə dünyaya baxıb,
 Dedi: arzulara dar gəlir cahan.
 Leylini, Məcnunu yandırıb-yaxıb,
 Keçirdi zamanın fırtınasından.
 Yandı dünya odu onun üzündə,
 Ahını Məcnunun ahına qatdı.
 Zamanı ağlatdı Leyli gözündə,
 Məcnunu zamana üsyan yaratdı
 İnlədi, batmadı ancaq o, yasa,
 Düşündü, aləmi düşündürdü o.
 Nofəlin parlayan qılıncındasa,
 Bir gün parlayacaq haqqı gördü o.
 Tökdü kağızlara könül varını,
 İlhamı kükrədi, tüğyana gəldi.

Bir daha oxuyub yazdıqlarını –
 Sənətin gücünə heyran kəsildi.
 Dedi: Sənətimlə illərdən bəri,
 Daşa, torpağa da can verirəm mən.
 Bəngü-badələri, cansız şeyləri
 Danışan insana çevirirəm mən.
 Mən gah ney oluram, gah dəf, gahsa tar,
 Gah kanon oluram, gah ud, gah setar.
 Ney olsam, ney kimi inlərəm həmə, n,
 Tar olsam, sim kimi gərilərəm mən.
 Bir anın içində həm qara, həm ağ,
 Həm yaxın oluram, mən həm də uzaq,
 Həm gecə oluram, həm gündüz,
 Allah! Həm “əyri” oluram, həm də “düz”,
 Allah! Gah Qeysin atası olub ürəkdən,
 Leylini “oğluma istəmirəmmi?”
 Leylinin atası olub gah da mən,
 Onun xahişinə “Yox” demirəmmi?
 Məni – Füzulini yaratdı
 Tanrı, Alacaq qoynuna məni də torpaq.
 Məhv olur Allahın yaratdıqları,
 Mənim yaratdığım ölməzdir ancaq.
 Füzulinin şöhrəti yayıldı ölkələrə
 Onun söz inciləri bir gündə neçə kərə,
 Neçə-neçə dodaqda inildədi ney kimi...
 Hər kəs dedi: Füzuli yazıb mənim dərdimi,
 Yandırdı ürəkləri bir qəlbin odu, közü.
 Milyon qəlbin dərdini daşıyan qəlbin sözü,
 Dindirdi mizrab olub milyon qəlbin telini.
 Füzuli bayraq etdi doğma ana dilini,
 O bu dildə ilk dəfə “Leyli-Məcnun” yaratdı.

“AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ GÜNÜNÜN TƏSİS EDİLMƏSİ HAQQINDA”

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

F Ə R M A N I

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsilə Qobustan və Gəmiqaya təsvirləri, həmçinin epiqrafik abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzədək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yaradarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir. İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikcə həmin abidələrin qələmə alındığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçirilmişdir. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüz illər boyu geniş məkanda müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan ədibləri, alimləri, mütəfəkkirləri islam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişlər. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıları əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırmışdır. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişatı mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdır. 1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni əlifba komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım idi. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə keçirilmiş birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latın qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün

bu nailiyyətlərə baxmayaraq, həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalılarını bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafika 20 sının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərsə də, optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun nə vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirdi. Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanun qəbul olunması ilə nəticələndi. On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1. Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilsin.
2. Bu fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti
Bakı şəhəri, 9 avqust 2014

MÜHAZİRƏ 3.

SİZİN DƏ BİR BASKETBOL SƏBƏTİNİZ VARMI?

(Bir müəllimin gündəliyindən)

“Əgər həyatda hara gedəcəyinizi bilmirsinizsə,
nə edəcəyinizin heç bir əhəmiyyəti yoxdur”.

Star Cordan

Şagirdlərimlə həyatdakı hədəfləri və onların əhəmiyyəti barədə söhbət etməli idim. Ancaq bu dəfə söhbətə təkcə şagirdlərimi yox, onların atalarını da dəvət etmişdim. Söhbət üçün səbəti

olmayan bir basketbol salonunda toplaşmışdıq. Əslində, bu yer həyatda hədəfin nə qədər vacib olduğunu sübut etmək üçün ən yaxşı yer idi.

Şagirdlərdən biri əlində bir basketbol topu tutmuşdu. Onu yanıma çağırdım və əlindəki topu “xəyali səbət”ə atmağı xahiş etdim. Şagird mənim bu sözlərimə təəccüblənsə də, dediyimi etdi. “Səncə top səbətə düşdümü?” – deyə soruşdum. Məncə yox deyə şagirdim cavab verdi və sonra da əlavə etdi Bir də əgər səbət yoxdursa topun səbətə düşüb-düşmədiyini necə bilmək olar

Əslində, o bu cavabı ilə mənim bu gün şagirdlərimə çatdırmaq istədiyim fikri də ifadə etmişdi. Təbii ki, səbət yoxdursa, topu səbətə atmağın da bir mənası yox idi. Üstəlik, belə bir yerdə nə qələbədən, nə də məğlubiyyətdən söhbət gedə bilərdi...

Həyat da belədir. Həyatda bir “oyun” oynamaq istəyiriksə, mütləq hədəflərimiz olmalıdır. Çünki hədəflər, ən azı, bizə “nə qədər məsafə qət etdiyimizi” və bundan sonra “nə qədər məsafə qət edəcəyimizi” göstərir. Başqa sözlə, qələbəyə nə qədər uzaq və yaxın olduğumuzu bilmək istəyiriksə, ilk növbədə, “finiş xətti”ni görməliyik!

“Ailəm” jurnalından, 2010-cu il

MÜHAZİRƏ 4.

HƏR UŞAĞIN ƏN YAXŞI TƏRƏFINİ ÜZƏ ÇIXARMAQ

(ixtisarla)

Təhsil hər zaman inkişaf etmiş bir ölkə cəmiyyətlərinin ana sütunlarından olmuşdur. Bu qəbildən olan ölkələrdən biri Sinqapurdur. Bu səbəbdən Sinqapurda təhsilə çox ciddi yanaşılır. Valideynlər, şagirdlər, müəllimlər və siyasətçilər təhsilə yüksək pozitiv dəstək verməklə yanaşı, fərdi səviyyədə ciddi mütəxəssis kimi də təhsili dəyərləndirirlər.

Sinqapur təhsil sisteminin qarşısına qoyduğu başlıca məqsəd hər bir uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq, istedadını kəşf etmək, potensialını reallaşdırmağa nail olmaq və onda həyatı boyu sürəcək öyrənməni inkişaf etdirməkdir. Effektivlik ölçü standartı isə hər uşağa geniş və dərin bünövrə qoyulmasını tələb edir.

“Hər uşağın ən yaxşı tərəfini üzə çıxarmaq” Sinqapur təhsil sisteminin devizinə çevrilmişdir. Bu məqsədə çatmaq üçün geniş əsaslı (akademik) və holistik təhsil, yüksək müəllimlik keyfiyyəti və informasiya? kommunikasiya texnologiyalarının integrasiyası başlıca vasitə hesab olunur.

Hədəfə çatmaq üçün Sinqapur təhsil sistemi uşaqları hər?tərəfli (holistik) təhsillə təmin edir. Holistik təhsildə şagirdlərə istər akademik, istərsə həyatı vacib biliklər öyrədilir. Belə təhsil uşağın tam təhsil – tərbiyəsini əhatə edir, hansı ki, onun xarakterinin formalaşmasında özək rolu oynayır.

Akademik biliklərlə yanaşı, təhsilin bu növündə fiziki, estetik, mənəvi, sosial bilik və bacarıqlar da tədris olunur.

İkidiillilik Sinqapur təhsil sisteminin çox önəmli xüsusiyyətlərindəndir. Bütün şagirdlər mütləq öz doğma dilləri ilə yanaşı, ingilis dilini də bilməlidirlər. Bu səbəbdən əksər məktəblərdə bütün fənlər ingilis dilində tədris olunur. Bu yanaşma şagirdlərə dünyaya açılmaqda və eyni zamanda öz mədəniyyət və irsini dünyaya tanıتماqda müstəsna rol oynayır.

Validəynlərin dəstəyi və daim təhsil prosesi ilə maraqlanmasının da uşaqların bilik və bacarıqlarının üzə çıxarılmasında böyük rolu var. Bu səbəbdəndir ki, valideynlərlə xüsusi iş proqramları mövcuddur. Bu proqramlar yalnız valideynlərlə görüşdən ibarət deyil. Bura müxtəlif dərslərdə valideynlərlə canlı bağlantı qurmaq, onları izləyici kimi dərse dəvət etmək və s. işlər daxildir.

Dərs kitabları incə və yüngüldür. Sadə karikaturalardan istifadə olunaraq tərtib edilən kitablar uşaqların dostu halına gətirilir. Bir ildə cəmi 13-14 mövzu tədris olunsada, bunlar daha dərin şəkildə öyrədilir. Beləcə, kitablarda az mövzu olduğundan uşaqların bir mövzu üzərində daha çox vaxt keçirmək və professionallaşmaq imkanı yaranır. Təhsil fərdi olduğundan hər uşaq öz sürəti ilə öyrənir. Bir mövzu öyrənilmədən digərinə keçilmir. Mövzular asandan çətinə doğru konkret – vizual – mücərrəd qaydaya əsaslanır. Bununla da tam öyrənmə gerçəkləşir. Riyazi mövzular şagirdlərə öz-özünə öyrənməyi də öyrədir.

İngilis dili, ana dili, riyaziyyat, 3-cü sinifdən etibarən isə həyat bilgisi dərsi ibtidai sinifdə tədris planının əsas hissəsini təşkil edir. Bu fənlər uşaqlarda ikidilliliyi və problem həllətmə bacarığını inkişaf etdirirlər. Şagirdlər həmçinin incəsənət, xarakter və vətəndaşlıq təhsili, musiqi, sosial elmlər və fiziki tərbiyə dərslərini də keçirlər. Bu fənlər şagirdləri erkən yaşlardan təhsilin müxtəlif sahələrinə yönəldir, onlara öz maraq və istedadlarını kəşf etməyə, vacib biliklərin geniş bazasını qazanmağa kömək edir.

Xarakter və vətəndaşlıq təhsili tədris planının vacib hissəsidir. Şagirdlər bu dərslərdə ailəyə və cəmiyyətə qarşı məsuliyyətli olmağı öyrənir, millətin gələcəyinin formalaşmasında öz rollarını anlaşırlar.

Təməl mərhələdən (1–4-cü sinif) sonra şagirdlərə orta mərhələdə (5–6-cı sinif) ingilis dili, ana dili, riyaziyyat və həyat bilgisi ya təməl səviyyədə, ya da standart formada tədris olunur. Bu isə şagirdlərin ilkin bilik bazalarını hansı səviyyədə inkişaf etdirmələrindən asılıdır. Ana dilini yaxşı öyrənən şagirdlər yüksək səviyyədə ana dili dərsi keçə bilirlər. Müxtəlif səviyyələr imkan verir ki, müəllimlər dərsi təşkil edəndə şagirdlərin inkişaf tempini nəzərə alsınlar və buna uyğun qiymətləndirmə aparsınlar.

6-cı sinfin sonunda bütün şagirdlərin akademik inkişafı ibtidai sinfi bitirmə imtahanı ilə qiymətləndirilir və onlar akademik öyrənmə tempi və qabiliyyətlərinə uyğun siniflərdə yerləşdirilirlər.

Orta təhsil səviyyəsində akademik irəliləyişindən asılı olaraq, şagirdlər ekspres, normal-akademik və normal-texniki kurslara daxil ola bilərlər. Orta təhsil aldıkları müddətdə şagirdlər hazırlıq səviyyələrindən asılı olaraq, bir kursdan digər kursa keçmə imkanı əldə edirlər

Ekspres kurslarda oxuyan şagirdlər 6–8 fənnədən Sinqapur – Kembridc təhsil sertifikatı imtahanı və ya orta təhsilin sonunda “O” səviyyə imtahanı verirlər. Şagirdlər bir sıra fakültativ proqramlar arasından öz istəklərinə uyğun olanını seçə bilərlər. Onlar həmçinin informasiya – texnologiya, biznes və mühəndislik kimi fakültativ dərslərdə iştirak etmək imkanı da əldə edirlər. Bundan əlavə, orta məktəblərdə akademik göstəriciləri daha yüksək olan tələbələrə illik İP (inteqrasiya) dərsləri təklif edilir. Bu dərslərdə onların akademik biliklərindən başqa, özəl istedad və bacarıqları da üzə çıxarılır.

Ramiz

Səmədoğlu,

“Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il

MÜHAZİRƏ 5.

GƏNCƏ MÜSƏLMAN QIZ MƏKTƏBİ

(ixtisarla)

XX yüzilliyin əvvəlləri maarifçilik hərəkatının təsiri ilə Azərbaycanda yeni üsullu məktəblərin açılması, 1901-ci ildə Bakıda qız məktəbinin fəaliyyətə başlaması, qadınlar arasında təhsilin genişlənməsi, ictimai həyatda onların daha çox nəzərə çarpmaları ilə əlamətdardır. Bakı və Tiflisdə nəşr olunan qəzet-jurnallarda dövrün qabaqcıl ziyalıları qadın azadlığı uğrunda apardıqları mübarizəni ən əvvəl onların təhsil probleminin həllinə yönəltdilər. Gəncə ziyalıları Əli Razi, Əli Nəzmi və başqaları da qızların erkən yaşda ərə verilməsi kimi adətlərin ləğv edilməsi, ailədə qadının məruz qaldığı təhqirlərə son qoyulması, qadın azadlığı yolunda maneələrin aradan qaldırılması üçün mətbuatın gücündən cəsarətlə istifadə edirdilər.

Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncə oğlanlar üçün məktəblərin açılmasına və (dünyəvi, yoxsa dünyəvi) təhsilin tətbiqinə erkən yiyələnmişdi. Gəncə qəzasında ilk dövlət məktəbinin əsası 1833-cü il fevralın 18-də qoyulmuş və Azərbaycanda hökumət tərəfindən tikilib istifadəyə verilən maarif müəssisəsi kimi tarixə düşmüşdür. Lakin bu məktəb beynəlmiləl tərkibə malik idi. Buraya cəmi 38 oğlan şagird cəlb olunsada, azərbaycanlı uşaqlarla yanaşı, rus və digər millətlərdən olan şagirdlərdə təhsil alırdılar. Yerli əhali məktəbə rəğbət bəsləyir, maddi vəsaitlə kömək edirdi.

XIX yüzilliyin ortalarında Gəncədə oğlanlar üçün xüsusi müsəlman məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başladı. 1860-cı ildə bu məktəblərdə 200-ə yaxın şagird oxuyurdu. 60-cı ilin ortalarında isə artıq Gəncə məktəblərində 981 nəfər şagird təhsil alırdı.

Gəncə xalq maarifinin tarixini araşdıran professor S.Şükürovun yazdığına görə, 1873-cü ildə Yelizavetpolda qadın məktəbi açılmışdı. Bu məktəbin (müdirələri, yoxsa müdirləri) Mahtaba xanım və Yekaterina Vitoviç olmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi proseslər Azərbaycan qadınlarının öz potensial imkanlarını reallaşdırma bilməsinə şərait yaratdı. Azərbaycanın təhsil almış, ziyalı qadınlarının xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətləri, qadın cəmiyyətlərinin təsis edilməsi qız məktəblərinin yaranmasına təkan verdi. Mərkəzi Tiflisdə yerləşən “Müqəddəs Nina” xeyriyyə cəmiyyəti Bakıda, o cümlədən Gəncədə eyniadlı qadın tədris müəssisələri açdı. 1883-cü ildə Gəncədə “Müqəddəs Nina” xeyriyyə cəmiyyətinin təşkil etdiyi qızlar gimnaziyası fəaliyyətə başladı. Lakin bu məktəblərdə təhsil rus dilində olduğundan burada yalnız rus məmurlarının uşaqları oxuyurdular. Cəmiyyət imkanlı adamların (ianəsi, yoxsa iyanəsi) hesabına, üzlük haqqı, zəngin ailələrdən olan qızların təhsil haqqı və mədəni tədbirlərin keçirilməsindən toplanan vəsait hesabına fəaliyyət göstərirdi.

1895-ci ildə Gəncədə qadın gimnaziyası açılmış, amma dövlət vəsaiti ilə təmin edilmədiyinə görə yalnız 1906-cı ilə kimi fəaliyyətini davam etdirə bilmişdir. Qeyd edək ki, burada oxuyan 400 qız şagirddən ancaq 3-ü azərbaycanlı idi.

1898-ci il aprelin 23-də isə Gəncənin Bağmanlar yaşayış sahəsinin İmamlı məhəlləsində əhalinin topladığı vəsait hesabına ilk rus-tatar (Azərbaycan) məktəbi açılmışdır. Görkəmli pedaqoq, məktəblilər üçün bir neçə dərsliyin müəllifi Mirzə Abbas Abbaszadə şəhər məktəbindən bu yeni tipli məktəbə Azərbaycan dili və şəriət müəllimi təyin edilmişdi. O həm oğlan, həm də qız şagirdlərin dərsliyə ehtiyacını nəzərə alaraq “Birinci şöbə üçün şəriət dərsi” və “İkinci şöbə üçün şəriət dərsi” adlı iki kitab hazırlayıb 1901-ci ildə Gəncədə çap etdirmişdir. Bu kitabları müəllif tərtibatını özü hazırladığı tədris proqramı və təcrübədə tətbiq etdiyi yeni tədris üsulu əsasında ərsəyə gətirmişdi. 1901-ci ildə M.A.Abbaszadənin işlədiyi şəhər məktəbində qız şöbəsi də təşkil edilmiş, savadlı qadın müəllimlər olmadığından orada ana dili və şəriət fənlərini tədris etmək M.A.Abbaszadəyə həvalə olunmuşdu.

Gəncədə ƏSGƏR AĞA HAQVERDİ BƏY OĞLU ADIGÖZƏLOVUN (GORANI) 1909-cu ildə açdığı məktəb də çox məşhur idi. Yelizavetpolda (Gəncədə) bələdiyyə rəisi işlədiyi beş il ərzində Əsgər ağa Gorani özünün maarifçilik və xeyriyyəçiliklə bağlı xidmətləri ilə böyük hörmət qazanmışdı. Onun təşəbbüsü və vəsaiti ilə Gəncədə biri qızlar üçün olmaqla dörd məktəb açılmışdı. Daşkənddə boya-başa çatmış, PETERBURQ NƏCİB QIZLAR İNSTİTUTUNDA təhsilini başa vuraraq bir müddət Bakıda Tağıyevin qız məktəbində müəllim işləyən Xədicə Ağayeva (Əbdürrəhimova) 1909-cu ildə Gəncəyə gəlmiş, 1919-cu ilədək Adigözəlovun qız məktəbinə rəhbərlik etmişdir

MÜHAZİRƏ 6.

DOROTI MERI KROUFUT HODGKIN

“Hər millətin tərəqqisi və fəaliyyətinin başlıca amili elm və əxlaqdır.”

Abdulla Şaiq

Dünyanın ən nüfuzlu mükafatlarından olan Nobelə layiq görülmələr sırasında qadınların sayı o qədər də çox deyil. Lakin qadınların layiq görüldüyü mükafatlar elmin bir çox sahələrini əhatə edir. Kimya elmi sahəsində 1964-cü ilin Nobel mükafatçısı Britaniya vətəndaşı Doroti Meri Kroufut Hodgkin olmuşdur.

Protein kristalloqrafiyası elm sahəsinin qurucusu Doroti Meri Kroufut Hodgkin 12 may 1910-cu ildə Qahirədə dünyaya gəlib. Atası klassik ingilis filologiyası üzrə tanınmış mütəxəssis, anası isə Sudanın florasını təsvir etmiş istedadlı botanik olmuşdur.

1921-ci ildə Doroti SER CON LEMAN QRAMMER məktəbinə daxil olur. Burada oxuyan zaman müəllimləri onun elmə olan hədsiz marağını müşahidə edirlər.

Hələ kiçik yaşlarından Dorotinin elmə marağını ən çox dəstəkləyən onun anası idi. Təsadüfi deyil ki, U.Q.Breqqin məktəblilər üçün yazdığı, kristallarda rentgen şüalarının difraksiyasından bəhs edən “Əşyaların özəlliyinə dair” kitabını da Dorotiye anası hədiyyə etmişdi. Məhz bu kitab hələ uşaq yaşlarından kimyanı ona sevdirmişdir.

Əsas təhsilin mükəmməlliyi Dorotini universitetə çox yaxşı hazırlamışdı. O, ali təhsilinə 1932-ci ildə Oxford Somerville kollecində başlamayı, buranı bitirdikdən sonra isə Kembridcə Con Desmond Bernalin yanında təhsilini davam etdirir. Elmi sahədə Dorotiye yol göstərən C.D.Bernal öz dövrünün tanınmış alimlərindən idi. D.Hodgkin Bernaldan danışarkən ona “müdrək” deyər xitab edər, bu tanınmış alimə daim heyranlıq duyduğunu dilə gətirərdi.

Kollecini bitirdikdən sonra C.D.Bernal KEMBRİC UNİVERSİTETİNDƏ işləmək imkanı qazanır. Dorotinin Bernala işbirliyi zülal kristallarının rentgenostruktur analizi sahəsində böyük uğurlara gətirib çıxarır. Onlar 1934-cü ildə zülalların monokristal analizi metodunu işləyib hazırlayırlar. İki ildən sonra Doroti yenidən Somervildə mineralogiya və kristalloqrafiya şöbəsində çalışmağa başlayır. O, sterolların, xüsusilə də xolesterin iodidinin analizini davam etdirir. Bu mövzuda dissertasiya işinə görə D.Hodgkin 1937-ci ildə doktorluq dərəcəsi alır.

II DÜNYA MÜHARİBƏSİ başladıqdan üç il sonra D.Hodgkin yeni araşdırmalara maraq göstərir. O, Aleksandr Fleming tərəfindən 1928-ci ildə kəşf edilmiş penisillinin tədqiqinə başlayır. Məlumdur ki, müharibə illərində bakteriyaların törətdiyi infeksiyon xəstəliklərin müalicəsi üçün belə bir preparata olduqca böyük tələbat var idi. Lakin penisillinin kimyəvi tərkibi, demək olar ki, naməlum qalmışdı. Bu səbəbdən onun sintezi və kütləvi istehsalı qeyri-mümkün idi. Belə çətin və müəkkəb elmi kəşfə məhz Doroti Hodgkin imza atdı.

Penisillinin kristallarına müxtəlif tərəflərdən rentgen şüaları buraxmaqla fotolövhələrdə qeydiyyata alınmış nümunələrin difraksiyası müəyyən edilir və kristal şəbəkədə əsas atomların yerləşməsi hesablanaraq tapılır.

1948-ci ildə xanım Hodgkin anemiyanın qarşısını alan B12 vitamininin öyrənilməsi üçün rentgenostruktur analiz tətbiq edir. Bu zaman o, hesablamaların aparılması üçün kompüterdən istifadə edə bilir. 1957-ci ildə D.Hodgkin OKSFORD UNİVERSİTETİNİN rentgen kristalloqrafiyası kursunda mühazirələrə başlayır və bununla yanaşı, cəmi bir il sonra B12 vitamininin molekulyar strukturunu müəyyən edir.

Əldə etdiyi bu nailiyyətindən bir neçə il sonra D.Hodgkin 1947-ci ildə LONDON KRAL CƏMİYYƏTİNİN üzvü seçilir.

1964-cü ildə “Rentgen şüalarının köməkliyi ilə bioloji aktiv maddələrin strukturunu müəyyən etdiyinə görə” D.Hodgkin kimya üzrə Nobel mükafatına layiq görülür.

Artrit xəstəliyindən əziyyət çəkən Doroti Hodgkin səhhətindəki problemlərə baxmayaraq, insulin hormonunun tədqiqatını da davam etdirirdi. Bu tədqiqat düz 40 il davam edir və nəhayət, 1972-ci ildə o, Zn – insulin analizini tamamlayır.

D.Hodgkin, sadəcə, bir elm adamı, şəxsi) deyildi. Elmdə qazandığı böyük uğurlara rəğmən hədsiz təvazökarlığı, insanlarla ünsiyyəti sevməsi onun getdikcə daha da tanınmasına yol açdı. Bu şəxsi keyfiyyətlərdən başqa, onu həm də ictimai fəaliyyəti sevdirdi. Belə ki, o, ictimai bərabərsizliklərə qarşı və sülh mövzusunda odlu-alovlu çıxışlar etməklə hər kəsin rəğbətini qazanırdı. D.Hodgkinin əsas maraq dairəsi insanlarla düşüncələrini bölüşmək idi. O, başqalarının problemlərini həll etməyə çalışır, ictimai ziddiyyətlərə qarşı çıxaraq bu problemləri həll etməkdə səy göstərirdi.

**Asiya Əliyeva,
“İşıq” jurnalından, 2014-cü il**

Təqdimat

- ± Yuxarı təşkilatlara yazılı məlumat şəklində verilir.
- ± Əvvəldə müraciət olunan şəxsin adı, soyadı, atasının adı, rəhbəri olduğu təşkilatın adı yazılır.
- ± Ümumi hissədə təqdim olunan şəxs haqqında məlumat verilir.
- ± Təqdimatın yazılmasının səbəbi göstərilir.
- ± Təklif verilir.
- ± Sonda təqdimat yazan şəxsin adı, soyadı, atasının adı yazılır, imzası çəkilir.
- ± Tarix. Yazının altında bütöv şəkildə gün, ay və il göstərilir.

Təqdimat işgüzar sənəd növüdür.

“Təqdimat” ərəb sözü olub, təqdim olunan
mənasına uyğun

MÜHAZİRƏ 7.

TƏBİƏT ALLAHIN ŞAH ƏSƏRİDİ

(ixtisarla)

Çiçək sevən, şeir sevən bir millətin

Qəlbi kimi gülür bağlar...

Elə bil ki insanlara töhfəsidir təbiətin

Göy təpələr, yaşıl dağlar.

Səməd Vurğun

Yenə təbiətlə üz-üzəyəm mən,
Döş-döşə, baş-başa, göz-gözəyəm mən.

Çıxmışam dünyanın adiliyindən,
Gözəllik adlanan möcüzəyəm mən.

Belə duymamışdım gözəllikləri
Dünyaya gəldiyim gündən bəridi.

Bir səs dalğalandı qulaqlarımda:

– Təbiət Allahın şah əsəridi!

Gəlir ildırımlar kəllə-kəlləyə,
Şimşəklər döyüşür hey kəllər kimi.

Hər zaman döyüşlər sərkərdəsidi,

Qayalar dayanıb heykəllər kimi.

Bilinmir tarixi, bilinmir yaşı,
Buluddan nəm çəkir dağların başı.

Günəş qızılıdı, şəfəq zəridi.

Günəş də dilləndi, şəfəq də dedi:

– Təbiət Allahın şah əsəridi!

Vurula-vurula gördüklərinə
İnsan şair oldu, peyğəmbər oldu.

Oğul igid oldu, kişi ər oldu.

Bulaqdan saflığı götürə bildi,

Sudan şəffaflığı götürə bildi,

Qayadan sərtliyi götürə bildi,

Palıddan mərdliyi götürə bildi.

Qolları yollara bənzətədi dünya

Cığırılar yollarda əzələ kimi.

Şimşəkdən öyrəndi qəzəbi insan,

Coşdu tufan kimi, zəlzələ kimi.

Dalğanı görəndə daldı xəyala,

Dəniztək qabardı, çəkildi insan.

Rəssamdı dağların şəklini çəkən,

Daşlara can verən heykəltəraşdı.

Dağı görməyənin gözləri bağlı,

Daşı duymayanın ürəyi daşdı.

Təbiət eşqinə, sənət eşqinə

Nə qədər ürəklər yandı, əridi.

İnsan əsər dedi yaratdığına:

– Təbiət Allahın şah əsəridi!

Əli baltalılar ayaq saxlasın,

Yaşını kəsənlər başını kəsər.

Qurudar suyunu gen dərələrin,

Yazını, yayını, qışını kəsər.

Qışda qarı yağmaz, yazda yağışı,

Naləsi kamana, neyə çəkilər.

Bir parça yaşıllıq görmək istəsə,

Yağlı əppək olub göyə çəkilər.

Qaynar çeşmələri duru saxlamaq,

İşığ qorumaq, nuru saxlamaq,
 Torpağın ruhunu diri saxlamaq
 İnsanın ən böyük cavabdehliyi,
 Bəşərin ən böyük dərdi-səridi.
 – Təbiət Allahın şah əsəridi!

MÜHAZİRƏ 8.

ÖMÜRDƏN ETÜDLƏR

(ixtisarla)

“Səttar Bəhlulzadə müxtəlif rənglərin yeni çalarlarını
 kəşf edərək onların ahəngindən gözəl lövhələr yaratmışdır.
 Rəssamın rəng palitrasının zənginliyi, poetik əhvali-ruhiyyə
 və kolorit gözəlliyi ilə seçilən orijinal üslublu əsərləri
 milli təsviri sənətin ən qiymətli inciləri sırasındadır”.

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

“İncəsənətin bütün növləri sənətlərin ən böyüyünə –
 həyatda yaşaya bilmək sənətinə xidmət edir”.

Bertold Brext

Hamı məşhur amerikalı rəssamın başına toplaşmışdı. Amma rəssam elə bil heç kəsi görmür, sakitcə divardan asılmış “Qızbənovşəyə gedən yol”, “Azərbaycan nağılı”, “Torpağın arzusu”, “Kəpəzin göz yaşları” tablolarına tamaşa edirdi. Əsərlər rəssamı heyretləndirdiyindən dinib-danışa bilmirdi. O, indiyə qədər dünyanın çox yerlərini gəzib-dolaşmış, çox yerlərində olmuşdu. Dünyanın ən məşhur rəssamları ilə tanış idi. Lakin qəlbinə heyrətə gətirən belə əsərlərə

çox az-az rast gəlmişdi . Amerikalı rəssam, sözün əsl mənasında, yeni bir dahi kəşf etmişdi. Gözləri önündə yeni bir aləm açılmışdı. Ona görə sevincdən özünü saxlaya bilmirdi.

Bu rəsm əsəri yox kətana köçmüş poeziyadır

Salondakılar xısnlaşmağa başladılar. Amerikalı rəssam yenə onlara fikir vermədi.

Bilmək olarmı, bu əsərlərin müəllifi kimdir

Bunu eşidən tərcüməçi əylilib tabloların aşağı hissəsində kiçik metal lövhəyə qeyd edilmiş yazını oxuyub ingilis dilinə tərcümə etdi: “Səttar Bəhlulzadə. 1909-cu il”. Rəssam dərin fikrə gedib yaddaşını araşdırmağa başladı. Belə bir rəssamla indiyə qədər tanış ola bilmədiyinə təəssüfləndi. Buna görə də

- Xahiş edirəm bu böyük sənətkar haqqında mənə ətraflı məlumat verəsiniz deyə tərcüməçiyə müraciət etdi.

Tərcüməçi Səttar haqqında olan kataloqu oxuyub amerikalı rəssama tərcümə etdi:

– Səttar Bəhlulzadə böyük Azərbaycan rəngkarıdır. O, 1909-cu ildə Bakının Əmircan kəndində anadan olmuş, burada orta məktəbi başa vurub, Bakı Rəssamlıq Texnikumuna daxil olmuşdur. Daha sonra təhsilini Moskva Rəssamlıq İnstitutunda davam etdirmişdir.

Amerikalı rəssam əlinin işarəsi ilə tərcüməçini saxladı:

– Bu rəssamın tablolarında akademizm yoxdur. Bütün əsərləri təbii istedadın məhsuludur. İlk baxışdan görünür ki, bu əsərləri o, savad gücünə deyil, ilham gücünə yaradıb. Belə olmasaydı, bunlar tamaşaçıya poetik təsir bağışlamazdı. Tablolardakı rənglər də indiyə qədər tanış olduğum başqa rəssamların istifadə etdikləri rənglərdən fərqlənir. Bu rənglər müəllifin kəşfidir.

Salona elə bil birdən-birə sükut ələndi . Heç kim dinib-danışmadı. Amerikalı rəssamın baxışları ətrafında yığılıb bu ecazkar rəsm əsərlərinə tamaşa edənlərin üzündə gəzdi. Sanki o, Səttarı tanıyanlardan yenə də nə isə soruşmaq istəyirdi. Arxa tərəfdə dayananlardan biri, deyəsən, bunu hiss etdi. Adamları aralayıb rəssama yaxınlaşdı.

– Mən Səttarı tanıyırdım. Rəngi necə seçməsinə də görmüşdüm. Yaxşı yadımdadır, natura dalınca Azərbaycana gəlmişdim. Təsadüfən dağ kəndlərinin birində onunla rastlaşdım. Yaxından tanış olub ülfət bağladım. O, tez-tez məni nar kolları olan bir yerə aparırdı. Amma heç nə çəkib eləməirdi. Elə hey yenicə çiçəkləyən nar çiçəklərinə baxırdı. Bu məni çox maraqlandırır. Dedim:

– Səttar, nə çox bu nar kollarına baxırsan? Bu tikanlı ağaclarda nə görmüsən?

– Nar çiçəyində olan rəngə hələ heç yerdə təsadüf etməmişəm. Diqqətlə baxın, bu rəngin gözəlliyi əvəzsizdir. İstəyirəm öz əsərlərimdə belə rənglərdən istifadə edirəm. Bir neçə dəfə təcrübədən keçirmişəm. Amma hələlik ürəyimcə alınmayıb. Mən də inadkaram ha... Mütləq bu nar çiçəyinin rəngindən istifadə edəcəyəm...

Səttar haqqında olan söhbətlər uzandı. Onun qeyri-adi yaradıcılığı barədə rəssamı tanıyanların hərəsi maraqlı bir şey danışdı.

Möhbəddin Səməd,
“Yaddaşımızın yaşıdları” kitabından

MÜHAZİRƏ 9

TƏBİİ BULAQLAR MUZEYİ – NAXÇIVAN

(ixtisarla)

5,3 min kvadrat kilometr ərazisi olan Naxçıvan torpağı ölkə ərazisinin cəmi 6,4 faizini təşkil etsə də, iqlim və relyefi, flora və faunası, Yerin təkindəki təbii sərvətləri ilə zəngindir. İqlimi quru və kontinental, relyefi əsasən dağlıq və dağ ətəyi ərazidən ibarət olan bu diyarın flora və faunası ilk baxışda yoxsul və çılpaq görünür. Amma ərazi cəhətdən bir o qədər böyük olmayan bu regionda ali bitkilərin 2963 növünə rast gəlinir ki, onların da 73-ü mədəni flora daxildir. Heyvanların növ tərkibi və miqdarı isə siniflər üzrə Azərbaycan faunasının 60-80 faizini təşkil edir. O ki qaldı bölgədə Yerin təkindəki və üzərindəki sərvətlərin bolluğuna, Azərbaycan elminin görkəmli nümayəndələrindən biri olan akademik Mirəli Qaşqayın dağ-mədən ehtiyatlarına görə Naxçıvanı “Azərbaycanın Uralı” adlandırmasını xatırlatmaq kifayətdir. Akademik Naxçıvanı həmçinin sərvətlərinin zənginliyinə görə torpaqlarımızın “şah damarı” adlandırır.

Geologiya-mineralogiya elmləri ilə məşğul olan alimlərimiz bu diyarı “təbii bulaqlar muzeyi” adlandırıblar. Hələlik bu “muzeyin” 250-dən artıq ekspanatı aşkar olunub. Onların gündəlik debiti də az deyil. Hesablamalara görə, gün ərzində regiondakı mineral su mənbələri yer səthinə təxminən 24 milyon litr su axıdır. Onların da çox az bir hissəsindən istifadə olunur. Onu da deyək ki, hər damlasında həyat nümunəsi olan bu mineral bulaqlar (xüsusilə müalicə əhəmiyyətli sular) adamlara qədim zamanlardan məlum olub. Yerli əhali həmişə dirilik, şəfa suyu olan bu bulaqlardan bəhrələnib, onların müalicə qüdrətinə: “Tanrı ocağı”, – deyərək möhkəm inam bəsləyib. Elə o vaxtlardan da həmin mənbələrin ətraflarında yaşayış məskənləri salınıb. Sirab kəndi yaxınlığındakı Daşqala mağarasını buna misal göstərmək olar. Deyilənə görə, burada ibtidai icma dövrünün adamları yaşayıblar. Badamlı kəndi yaxınlığındakı nekropol isə orta əsrlərə aid arxeoloji abidədir. Naxçıvan şəhərinin ilkin adları olan Naksuana və Naşəva sözləri də öz mənalarını bu “tanrı ocağı”ndan götürüblər. Sən demə, Naşəva farsca “xoş su” mənasını verdiyi kimi, Naksuana da türk dillərində “xeyrxah su yeri” deməkdir. Tarixən də Naxçıvan şəhərinin ətrafı həmişə mineral su yataqları ilə zəngin olub.

İri çay vadilərində və onların yaxınlığında yerləşən mineral bulaqlar heç də muxtar respublika ərazisində bərabər səviyyədə paylanmayıblar. Bu sarıdan Şahbuz rayonun qismətinə daha çox pay düşüb. Ərazisindəki çay vadiləri boyu 40 kvadrat kilometrlik sahədə 50-dək mineral su mənbəyi aşkar olunub. Culfa rayonunda 85 mineral su bulağı qeydə alınıb. Babək rayonunda isə 50 mineral-müalicə su mənbəyi öyrənilib.

Tədqiqatçıların fikrincə, mineral bulaqların formalaşmasında relyefin, çay şəbəkəsinin, yarandıqları geoloji mühitin, iqlimin böyük əhəmiyyəti olub. Alimlər həm də bu qənaətdədir ki, bu suların yüksək kimyəvi-balneoloji xüsusiyyətlərə malik olmalarında onların müxtəlif tərkibli və yaşlı çöküntülərdən çıxması önəmli rol oynayır. Bu halda bulaq suları yeraltı süxurların bütün müsbət keyfiyyətlərini özləri ilə bərabər yerin səhtinə çıxarırlar. Nəzərə alsaq ki, ərazidə ən qədim su süxurlarının yaşı 400 milyon il ilə 500–700 min arasında dəyişir.

AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin əməkdaşı, kimya üzrə fəlsəfə doktoru Fizzə Məmmədova deyir ki, mineral suların müalicəvi xüsusiyyətləri onların tərkibindəki 6 əsas ionla müəyyən edilir: natrium, kalsium, maqnezium, xlor, sulfat və hidrokarbonat. Bu suların tərkibinin müxtəlifliyi isə altı elementin müxtəlif nisbətlərdə birləşməsindən asılıdır. Əgər hidrokarbonat və natrium ionu suda üstünlük təşkil edirsə, təbii ki, bu halda onlar hidrokarbonatlı-natriumlu, yeni məşhur “Barjomi” tipli suları təşkil edir. Naxçıvandakı “Sirab”la yanaşı, “Gülüstan” (Culfa), “Nəvi” (Ordubad), “Biçənək” (Şahbuz) mineral suları da bu tipə aiddir. “Narzan” sularında isə müxtəliflik maqnezium, kalsium və sulfat ionlarının birləşməsindən əmələ gəlir. Şahbuz rayonundakı “Badamlı”, “Gicdəsər”, “Karvansara”, “Sələsüz”, Culfadakı “Dingə”, “Nəsirvaz”, Babək rayonundakı “Qızılburun” bulaqları da bu suların anoloqudur.

Məmməd Məmmədov,
“525-ci qəzet”, 2010-cu il

Elmi üslub

Elmi üslubu digər üslublardan fərqləndirən bir sıra xüsusiyyətlər vardır. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

Terminlilik elmi üslubun lüğət tərkibini digər üslublardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Terminlərin digər üslublarda işlədilməsi mümkündür, lakin vacib deyil. Elmi üslubu isə terminlərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil.

Terminlər elmi mətnlərdə terminoloji funksiya daşıyır. Sözü elmi üslubdakı əsas işinə onun terminoloji funksiyası deyil.

Məsələn:

- Sifətlər isimdən əvvəl işləndiyi kimi, isimlərdən əvvəl başqa isimlər də işləne bilər və bu məqamda onlarda atributivlik əmələ gəlir.

(Q.Kazımov, “Müasir Azərbaycan dili”)

- Qələvilər metallardan yalnız amfoter metallarla (Be, Zn, Al), qeyri-metallardan isə yalnız Si ilə qarşılıqlı təsirdə olduğu zaman H₂ qazı ayrılır.

(“Kimya” kitabından)

- Kalsium və fosfor sümük toxumasının hüceyrəarası maddəsinin yaranmasında iştirak edərək sümüklərə möhkəmlik verir.

(“Biologiya” kitabından)

Dilimizdə elə sözlər var ki, onlardan həm elmi üslubda, həm də digər üslublarda istifadə olunur. Bu halda onlar elmi üslubda terminoloji funksiya daşıyır.

Aşağıdakı cümlələrdə su və turşu sözlərinin işlənmə məqamına diqqət yetirin.

- Suyun parçalanması reaksiyasında $2H_2O(m) = 2H_2(q) + O_2(q) - 572kC$ xarici mühitdən istilik enerjisi udulduğu üçün sistemin öz enerjisi artır.

(“Kimya” kitabından)

- Yük ağır, yol uzaq.

Nə alaf var doyunca, nə su.

(R.Rza)

- SO_2 , CO_2 , SO_3 kimi turşu oksidləri ikiturşulu qələvilərlə mol nisbətindən asılı olaraq, müxtəlif cür reaksiyaya daxil olur və müxtəlif məhsullar alınır.

(“Kimya” kitabından)

- Turşu hazırlayarkən öncə tərəvəzlərin ölçüsünə diqqət etmək lazımdır.

(“Kulinariya” kitabından)

Deməli, elmi üslubda terminlərlə yanaşı, yerinə görə termin səciyyəli sözlər də işlənir.

Elmi üslubun digər əlamətlərindən biri sözlərin həqiqi mənada işlənməsidir. Bu üslub təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında dəqiq məlumat verir, onların mahiyyətini və qanunauyğunluqlarını sübut edir. Ona görə də bu üslubda sözlərin həqiqi mənada işlənməsi vacib şərtlərdəndir.

Bədii üslubda isə müəyyən əşya öz təbiətinə uyğun olmayan bir əlamətlə qarşılaşdırıla bilər.

Məsələn: qəm dəryası, polad biləklər, daş qəlblər, gözəl mənasında maral, ceyran söz və ifadələrindən istifadə oluna bilər.

Elmi üslubda bilək, əl, ürək sözlərindən bədən üzvləri haqqında, maral, ceyran sözlərindən isə heyvan haqqında verilən məlumatlar zamanı istifadə olunur

Elmi üslubda hiss və həyəcan duyğularını yaradan söz və ifadələr, nida cümlələrinin və dialoqun işlədilməsi xarakterik deyil.

Elmi üslubda beynəlmiləl terminlər üstünlük təşkil edir.

MÜHAZİRƏ 10.

BU TORPAQ ÜÇÜN YAŞA!

“Yardım və həmrəylik cəmiyyətin tərəqqisi üçün ən gözəl vasitədir”.

Azərbaycan övladı! Sənindir bu məmləkət,

Dayağıdır həqiqət, bayrağıdır məhəbbət.
Yurd sevgisi ocaqdır, qalma bu oda həsrət,
Ömrün boyu alovlan, bu ocaq üçün yaşa!

Yurdun hər qarışında şəhidlərin qanı var,
Qəhrəmanlıq qeyrəti, şəhidlik nişanı var.
Hər dövrün, hər zamanın bir cür imtahanı var,
Tarixə imtahan ver, bu sınaq üçün yaşa!

Bağrına bas bu torpağı isti bir qucaq kimi,
Dəniz kimi dalğalan, çağla gur bulaq kimi.
Bakı nefti Xəzərdə alışsın çıraq kimi,
Dünyanı nurlandıran çilçiraq üçün yaşa!

Dosta məhəbbətdə də, düşməyə nifrətdə də,
Vətənlə görüşdə də, Vətənə həsrətdə də,
Qarabağ savaşına qalxan cəsarətdə də
Son damla qanınadək bu torpaq üçün yaşa!

Azadlıq səhərini həsrət ilə anmısan,
İstiqlal vuruşunda ocaq olub yanmısan,
Üçrəngli bayrağını qanınla qazanmısan.
Yaşa, ey Vətən oğlu, bu torpaq üçün yaşa!
Bu millət üçün yaşa, bu torpaq üçün yaşa!

Zəlimxan Yaqub

Dilin üslubi imkanları iki şəkildə təzahür edir: funksional və fərdi. Funksional üslublar milli ictimai təfəkkürün müxtəlif sahələrini özündə əks etdirir. Bu zaman dil vasitələrindən ümumi istifadə olunur. Fonetik, leksik və qrammatik normalara riayət edilməsi bu üslubların hamısı üçün məcburidir.

Fərdi üslub dil vasitələrindən xüsusi istifadə zamanı meydana çıxır; hər bir şəxs müəyyən funksional üslub daxilində həm də fərdi nitq xüsusiyyətlərinə malikdir. Məsələn, M.Ə.Sabir, H.Cavid və S.Vurğun bədii üslub nümayəndələri olsa da, onların hər birinin dil vasitələrindən həm də fərdi istifadə xüsusiyyətləri vardır. M.Ə.Sabirdə daha çox satirik-yumoristik, H.Caviddə romantik duyğuları əks etdirən, S.Vurğunda isə ədəbi dilin xalq qoluna aid söz və ifadələrə üstünlük verilir.

MÜHAZİRƏ 11.

ÜÇ AĞACIN SİRRİ

(türk əfsanəsi)

Yaradanın bir möcüzəsi olan Dəmirçi dağının ətəklərində üzü Qara dənizə baxan səfalı bir ovalıqda Aluşta şəhəri yerləşir. Şəhər ətrafındakı bağçalar, bostanlıqlar arasında, dənizin sahilində balıqçı Rahim öz ailəsi ilə: həyat yoldaşı Hurizat xanım və üç qızı şad-xürrəm yaşamaqda idi.

Bu balaca kənd onlara xoş rəftarına, rəhmdilliyinə, əliaçıqlığına görə sevib ehtiram göstərirdi. Lakin bu ailənin nəşəsini böyüməkdə olan qızlarının evdə hər gün bir-biri ilə deyib-döyüşməsi qaçırmırdı. Yeniyetmələrin səsi ucaldıqca qonşular bu gənc valideynlərə təsəlli verir, qızlarının böyüdükcə ağıllanacağına inandırmağa çalışırdılar. Hurizat ananınsa nədənsə son vaxtlar bu gəlişgözel sözlərə daha inanmağı gəlmirdi. Amma gənc ana qonşularının canıyananlıqını görüb onların ürəyini qırmaq da istəmirdi.

Bacılar bütün günü güzgünün qabağından çəkilmirdilər. Yox, onlar güzgüdən digər yaşlıları kimi bəzənib-düzənib özlərinə baxıb tamaşa etmək üçün yox, deyibdeyinib axırda da dalaşib ağlamaq üçün istifadə edirdilər. Bacıların böyüyünün adı Sərvişah, ortancılınkı Gülnar, sonbeşiyinki isə Nazəndə idi. Hamısından böyük bacı Sərvişah adının əksinə, boyca bacılarının ikisindən də balaca görünürdü.

Lakin arıq, çəlimsiz bu yeniyetmə qızcıqazın böyüyərkən incə qamətli, zərif bir gözəl olacağından xəbər verirdi. O özü isə öz balaca boyunu ələ salır, həq..rətlə özünə: “qarışqa”, – deyirdi. Hər gün ata-anasını bezar edir, boy-buxununa görə onları məzəmmət edib yamanlayırdı. Atası onu nazlamağa çalışır: “Bax qızıl da kiçikdir, hələ almaz, amma gör nə gözəldir, necə

qiymətli dir”, – deyirdi. Anası da atasının sözlərinə qüvvət vermək istəyəndə səbri aşib-daşan qızcığaz Ah ana deyib fəryad etdi.

Ortancıl Gülnar isə qaraşın, çöhrəsi saf kəhr..ba rəngində xoşagəlimli bir yeniyetmə idi. Buğday.. rəngi ona sağlam, çoxlarında həsəd oyadacaq bir məlahət verirdi. Onunsa öz rəngindən zəhləsi gedirdi . Anasına: “Mən bəs niyə beləyəm, ana? Hələ adımlı da Gülnar qoymusunuz. Kaş yanaqlarım o nar çiçəklərinə bənzəyəydi, – deyirdi. Anası qızının göz yaşlarına dözə bilmir, onu bağrına basıb ovundurmaq üçün qollarını açdıqda Gülnar daha bərkdən ağlayırdı. Belə olduqda anası onu nazlayırdı. Ay qızım, ay nazım, həmişə deyərlər ağ ayran çəpər dibində qara kişmiş bəylər cibində

Kiçik bacı Nazəndə isə bacılarından fərqli olaraq deyib-gülən, həm də çox gözəl idi. Onun hələ tam formalaşmamış qaməti söyüd şivi kimi incə idi. Amma bacılar deyib qışqıranda o da ağlamsına-ağlamsına onlara qoşulur: “Mən niyə belə güləyəm”, – deyərək vay-şivən qoparırdı.

Qızları böyüdükcə dərdləri də böyüyən ana-ata artıq vaxtlarından əvvəl qocalmış, ötən günlərin fərhəni, az qala, yaddan çıxarmışdılar. Amma qızlarının hər birinin dünyaya gəlişini necə bayram etdiklərini yadlarına salıb xatırlamağa da qorxurdular. Hələ çağa ikən onları əzizləyən, atıb-tutan xoşbəxt ata xanımına: “Bax vaxt gələcək, – deyirdi, – bizim hərəsi bir yanda üç evimiz olacaq, onlar biz qocalanda nə bizi tək qoymağa, nə də darıxmağa qoymayacaqlar. Hər birinin yanında növbə ilə qalırıq”. Gənc ana da səadət içində: “İnşallah”, – deyərək pıçıldayırdı.

Günlərin bir günü bacılar yenə ağız-ağıza verib ağlaşır, bəd dua edirdilər. Səbri tükənmiş ata-ana fəryad edərək elə təzəcə Ey yerin-göyün sahibi, bizi bunların danlağından qurtar demişdilər ki ərşin ənginliklərindən göy gurultusuna bənzəyən bir səs gəldi.

Validəynlər evdə dura bilməyib də..ətdən dilləri tutulmuş halda həyəətə cumdular . Qapılarında isə heç vaxt heç yerdə görmədikləri üç ağac yan-yana dayanmışdı. Ən böyük sərv ağacının göyə millənən şah budağı qalxıb, az qala, buludlara toxunurdu. İkinci ağac zərif qırmızı cizgili zümrüdü yarpaqları arasından sehrli çəhrayı rəngdə olan bardaqvarı çiçəklərini lovğa-lovğa oynadırdı. Üçüncü ağac ürəkləri ağrıdan kədərli bir sükutda durmuşdu, zorla sezilən bir mehin təsirindən nazla çırpınırdısa da, sanki qəmə batmış bir qız saçlarını süpürgə edib ağlayaağlaya yeri süpürürdü. Bu ağac xalqın gah “naz ağacı”, gah da “ağlayan söyüd” dedikləri söyüd idi. Bundan sonra camaat ağacları bacıların adı ilə, “Sərv”, “Gülnar”, “Nazəndə söyüd” adlandırmağa başladı.

Deyirlər ki, onlar bütün gecəni, gündüzü hey pıçılداşmaqdadırlar. Çoxları heç nə başa düşməsə də, diqqətlə qulaq verdikdə onların aramsız olaraq həsrət və peşmanlıqla _____ dediklərini eşidib anlaya bilirlər.

“İşıq” jurnalından, 2014-cü il

Bədii əsərlərdə, xüsusən, şeirdə sözlərin və ya şəkilçilərin ixtisar edilməsi halları olur ki, buna ellipsis deyilir. Ellipsis üslubi funksiya daşıyır; bir tərəfdən, vəznin formalaşmasına kömək edir, digər tərəfdən, obrazlılıq, ekspressivlik yaratmaq üçün istifadə edilir. Məsələn:

- Boyun sürahidir, bədənini büllur(dur),
Gərdənin çəkilməmiş(dir) minadan, Pəri. (M.P.Vaqif)
- Arifə bir işarə (kifayətdir). (Atalar sözü)

MÜHAZİRƏ 12.

ÇANAQQALANI ÖLÜMSÜZLƏŞDİRƏN RUH

Vətən məni yetişdirib, bu ellərə yolladı,

Bu torpağa qurban deyib, Allaha ismarladı.

“Boş oturma, çalış”, – dedi, xidmət eylə Vətənə,

Südü sənə halal olmaz, sən baş əysən düşməne.

Əli Kami

Vətənin müdafiəsində məqsəd, sadəcə, torpaqları qorumaq deyil. Burada əsas məqsəd torpaqlarda yaşayan insanların dinini, canını, malını və namusunu qorumaq, millətin fərdlərini asayış içində yaşatmaqdır.

Çanaqqala müharibəsinin davam etdiyi günlər idi. Rumeli Məscidiyyə batareyası düşmən gəmilərindən atılan bombaların təsirindən sükuta qərq olmuşdu. İstehkam mövqe komandanı Cavad Paşa xəbəri alan kimi mühərrikli qayıq ilə topçuların olduğu yerə gəldi. Vəziyyət acınacaqlı idi. Bir topdan başqa, bütün toplar istifadəsiz hala düşmüş, əsgərlərin əksəriyyəti şəhid olmuşdu. Onların bəzisi diri-diri torpağın altında qalmışdı. Yaşayanlar da yaralı idi. Paşa bir az qabaqda yerə uzanıb çətinliklə nəfəs alan əsgərə yaxınlaşdı, şəfqətlə:

– Oğlum, yaralanmışsan? – deyə soruşdu.

İgid mehmetcik vüqarla:

– Xeyr, komandır! – dedi

Cavad Paşa diqqətlə baxıb yaralı əsgərin gözlərinin görmədiyini başa düşdü və:

– Oğlum, gözlərin! – deyə inilti səsle söylədi.

Lakin o fədakar vətən övladı öz halından məmnun şəkildə belə dedi:

– Narahat olmayın, komandır, gözlərimi görəcəklərimi gördükdən sonra itirdim...

Bu sözlərdəki ruh və şüur Paşanı ağlatdı. Çünki igid əsgərimiz “görəcəklərimi gördüm” sözü ilə ingilis zirehli gəmisi “Queen Elizabeth”in iki ağır zədə almasına işarə edirdi.

Məhz bu ruh Çanaqqalanı ölümsüzləşdirmiş və 1914–1915-ci illər Çanaqqala müharibələrində türk millətinə bir deyil, iki zəfəri birdən qazandırmışdı.

Çanaqqala korpusu ingilis komandanı general Uilyam Birdvorda: “Yer üzündə türk əsgəri qədər vətəni üçün gözünü qırpmadan ölən, döyüş əsnasında misli görülməmiş cəsarətlə fırtınalar əsdirən, yaralı düşməninə arxasına alaraq onu ölümdən qurtaran başqa bir əsgər görünməmişdir”, – sözlərini dedirtmişdir.

Bu zəfərin bir sirri də əsgərindən tutmuş komandirinə qədər hər kəsin, hətta bütün millətin Çanaqqalada bir yumruğa dönməsi, birlik-bərabərlik halında bölünməzliyi qoruması idi.

İngilis ordu komandanı General Hamiltonun: “Bizi türklərin maddi gücü deyil, mənəvi gücü məğlub etdi. Çünki onların atacaq barıtı da qalmamışdı. Lakin biz göydən enən gücləri gözümüzlə görürdük!..” sözləri və etirafı bu həqiqətin haqqında tam təsəvvür formalaşdırır.

1915-ci ilin payız ayında sərin və yağışlı bir gündə Söyüdü Akgünlü kəndindən ağbirçək, beli bükülmüş, solğun bənizli yaşlı bir ana Biləcik dəmiryol stansiyasından oğlunu cəbhəyə yola salırdı. Onu bağrına basaraq belə dedi:

– Hüseynim, igid oğlum!.. Dayın Şıpkada, atan Döməkdə, böyük qardaşların Çanaqqalada şəhid oldular. Bax sonuncu övladım sənsən. Əgər minarədən azan səsi kəsiləcəksə, məscidlərin qəndili sönəcəksə, südüm sənə haram olsun. Şəhid ol, amma kəndə qayıtma! Haydı, oğul, Allah yolunu açıq etsin!..

Çanaqqala, əslində, türk tarixinin bir şərəf nöqtəsidir. Antanta dövlətləri Çanaqqala boğazını, daha sonra İstanbulu ələ keçirib Osmanlı imperiyasını məğlub etmək, diz çökdürmək niyyətində idi. Müttəfiqlər boğazları ələ keçirməklə Rusiyaya yardım etməyi və ən əsası Osmanlı imperiyasını çökdürməklə Almaniyanı mühüm bir müttəfiqindən məhrum etməyi və bu yolla cəbhə xəttini daraldıb müharibəni tezliklə bitirməyi planlamışdılar. Lakin Antantanın bütün texniki üstünlüklərinə baxmayaraq, Çanaqqalada mənəvi güc üstün gəldi. Türk əsgəri vətən uğrunda nə etmək lazım olduğu xüsusunda dünyaya bir dərs keçdi və qalib gəldi.

Çanaqqala döyüşü olmasaydı, nə olardı?

Osman Nuri Topbaş,
“İrfan” jurnalından, 2015-ci il

MÜHAZİRƏ 13.

OĞLUMA NƏSİHƏT

(ixtisarla)

1. Ey oğul, insanları sev, insanlığı sev. İnsan sevmədən anlaya bilməz.
2. Ey oğul, hər zaman doğru yolu tut.
3. Ey oğul, öyüd verənin öyüdlərini can qulağı ilə dinlə. Artıq uşaq deyilsən, burax oyunu. İşində şeytanla ortaqlıq etmə. Madam ki öyüd ala bilərəm, deyirsən, o zaman bu yolda axsaqlıq etmə.

4. Ey oğul, bu zamanda ədalət göstərmək istəyirsənsə, buyruğun altında olanları yaxşı qoru. Verdiyi öyüdə şəxsən özü əməl edən onu başqalarına da dinlədə bilər. Öz sözünə əməl etməyən şəxsin sözünü başqaları da dinləməz.

5. Ey ağıl sahibi oğlum, çirkin görünən işlərdən uzaq dur, onun ətrafında gəzmə. İşlərinin yolunda getməsin istəyirsənsə, öz istəyinə görə hərəkət etmə, ətrafındakılarla məsləhətləş.

6. Ey oğul, nə üçün var edildiyini yaxşı düşün. Həyalı və comərd ol. Ömrünü yemək və yatmaqla yaşama.

7. Ey oğul, insanların eyiblərini üzlərinə vurma ki, bir başqası da sənə sirr pərdəni yırtmasın. Könlünün arzusuna görə iş görmə ki, çiyinlərinə peşmançılıq yükü yüklənməsin.

8. Ey oğul, ağıl sahiblərinin adəti sükut, cahil insanların adəti isə unutqanlıqdır. Qeybət və yalan danışmaqda isə, sükut yaxşıdır. Daim danışmağa düşkün olan insanlar axmaqlardır.

9. Ey oğul, cinayətə və günahə səbəb olan yerlərə getmə. Haqq yolunda korlar kimi yerimə. Bir düşmənin varsa, əslə qorxusuz yaşama. Dirəksiz dam altında oturma.

10. Ey oğul, Haqqı mədh etməkdən başqa söz söyləmə. Doğru sözü də xalqı qınamaq və incitmək üçün sərf etmə. İncitdiyin kəslərdən üzr istə ki, düşmən kəsilməsinlər. Dostlarının ardınca danışma.

Fəridəddin Əttar

Oğluma nəsihət

Cəfər, ey nuri-dideyi-Seyyid,

Qönçeyi-novrəsideyi-Seyyid!

İttifaq eylə dust ilə hər an,

İttifaq ilə əmr olur asan.

Dəhrdə etmə ittifaqə həvəs,

İttifaq ilə kəslər olmuş kəs.

Vardır, ey bağı-ömrümün şəcəri,

İttifaq etməyin gözəl səməri.

İttifaq eyləyəndə beş barmaq

Xeyli asandı bir şeyi tutmaq.

Yoxdur, ey sərvərim, tək əldə səda,

İttifaq ilədir sürürü səfa.

Edəsən guş gər bu timsali,

Səni filcümlə eyləyər hali.

MÜHAZİRƏ 14.

UŞAĞIN CAVABI

(ixtisarla)

Yağışlı bir gün idi. Vacib bir işlə bağlı İstanbulun Fatih səmtində Süleymaniyyə camisinin ətrafında bir ünvana getməli idim. Orda mənə deyilən bir adamla görüşüb ondan bəzi məsləhətlər alacaqdım. 1 Hər zaman izdiham və səs-küylü olan İstanbul həyatını dayanmadan yağan yağış daha da çətinləşdirmişdi. Daşdığım çantaların ağırlığından əlimdəki çətiri başımın üzərində çətinliklə saxlayırdım. Müvazinətimi itirdikcə gah sağ tərəfim, gah da sol tərəfim yavaş-yavaş islanırdı. Ayaqlarımın hələ avtobus dayanacağına qədər gəldiyim yolda islandığını hiss etmişdim. Geri qayıdıb yenidən paltarlarımı dəyişəcək nə vaxtım yox idi, nə də həvəsim. Dayanacaqda beş-altı dəqiqə dayandıqdan sonra gözlədiyim avtobus gəldi. Avtobusa minib pəncəyimin yan cibindəki üzərinə gedəcəyim ünvana yazılmış kağız parçasını çıxartdım. Ünvanı çətinliklə oxuyub sürücüyə ora çatdıqda mənə xəbər verməyini xahiş etdim. O da mənim buralarda əcnəbi olduğumu hiss edib razılıq ifadəsi olaraq başını yellədi. Bir neçə dayanacaqdan sonra ağsaqqal sürücü gedəcəyim ünvana çatdığımı söyləyib qarşıdakı əzəmətli məscidi göstərərək dəqiq ünvanı tərif etdi. Axtardığım ünvana gəlib çatdığım zaman görüşəcəyim adamın nömrəsinə zəng edib dediyi vaxtda görüşəcəyimiz yerdə olduğumu bildirmək istədim. Bir neçə dəqiqədən sonra həmin adamdan “bu gün çox önəmli bir toplantım var, sizə heç cür vaxt ayıra bilməyəcəyəm” deyərək bir mesaj gəldi. Hərçənd ki, biz bu görüşün vaxtını iki gün qabaqcadan dəqiqləşdirmişdik. Yağış get-gedə güclənirdi. Küçədə hər kəs bir tərəfə qaçır, maşın təkərlərinin altından çıxan palçıqlı sular səkidə gəzənlərin üst-başını tanınmaz hala salırdı. Soyuq yavaş-yavaş iliklərimə işləməyə başlamışdı. 2 Kiçik bir yeməxanaya yaxınlaşdım. Ətrafdan böyük görünməyə də insanların ümumi oturub yemək yediyi zalda cəmi yeddi-səkkiz stol var idi. Nahar yeməyinin vaxtı olduğu üçün o stollardan da əksəriyyəti dolu idi. 3 Dolu masaların arasından çətinliklə keçib üzün küçəyə baxan pəncərənin qarşısındakı iki nəfərlik masada oturdum. Yerimə təzə oturmuşdum ki, gənc bir oğlan yaxınlaşıb nə sifariş verəcəyimi soruşdu. Mən də tez olsun deyərək bir ədəd iki lavaşlı dürüm döneri və ayran istədiyimi bildirdim. Mən verdiyim yemək sifarişlərini gözlədiyim zaman qucağında beş-altı dənə yarım litrlik plastik su şüşəsi oldan beş-altı yaşlarında bir qız uşağı yeməxanaya daxil oldu. Bundan sonra həmin uşaq bir-bir masalara yaxınlaşıb yemək yeyən insanların qarşısına bir şüşə su qoymağa başladı. Elə o zaman düşündüm ki, yəqin bu uşaq da fırıldaqçı dilənçilər kimi suyu bəhanə edərək insanlardan pul qoparmaq istəyir. Uşaq bütün stolları gəzdikdən sonra nəhayət mənim oturduğum masaya yaxınlaşdı və bir

şüşə suyu da mənim masamın üzərinə qoyub, sağ əlinin kiçik barmaqları ilə üç göstərdi. İlk baxışda uşağın lal olduğunu düşündüm.

Amma daha sonra qeyriixtiyari olaraq dilinin altında zəif səsle “sələsun” otuz quruş (10 qəpik) dediyini eşitdim. Ona yaxınlaşıb adını soruşdum. Adım Məryəmdir, dedi. Haralısan, dedim. Suriyalıyam, dedi. Yaşı kiçik olsa da gözəl və fəsih ərəb dilində danışdı. Burda nə edirsən? – dedim. Yaşamaq üçün su satıb ailəmə köməklik edirəm, – dedi. Anan-atan hardadır, – dedim? Atam Suriyada rəhmətə gedib, anam isə, – deyib pəncərədən mənə yolun kənarında oturub su satan ortayaşlı bir xanımı göstərdi. Ofisant sifariş verdiyim yeməkləri çoxdan gətirsə də hər şey yadımdan çıxmışdı.

Elə bil başıma qaynar su tökmüşdülər. Dünya başıma fırlanırdı. Uşaq bu suyun pulşundan çox mənimlə oynamaq istəyirdi elə bil. Masanın üzərinə qoyduğum telefonu götürüb içərisində oyun olub-olmadığını soruşdu. Telefonumda heç oyun olmamasına ən çox o zaman üzöldüm. Onun dilində danışdığım üçün mənimlə daha səmimi münasibət qura bilmişdi. Artıq yavaş-yavaş anası narahat olmasın deyə getmək istəyirdi. Suyun qiymətinə əvvəlcədən otuz quruş desə də mən əlli quruş verdim. Amma uşaq əlavə iyirmi quruşu özümə qaytardı. Çox təkid etsəm də əlavə quruşları qəbul etmədi. Və ən sonda “əmi mən dediyim qiymətdən artıq pulu götürə bilmərəm, çünki o mənim haqqım deyil və mən dilənçi deyiləm” deyib mənim masamdan qaçaraq uzaqlaşdı. Mən ona heç nə deyə bilmədim. Ona heç bir köməklik də edə bilmədim. Azyaşlı uşaq mənə həyatımın ən böyük dərşini keçmişdi. İndi sadəcə bu soyuq qış günlərində həmin uşaq yaşda olan oğlum isti evdə yatarkən, onun soyuq İstanbul küçələrində necə gecələdiyini təsəvvür belə edə bilmirəm...

Eldar Kərimov

MÜHAZİRƏ 15.

ƏFSANƏYƏ BƏNZƏR EŞQ

Deyilənə görə, dahi Üzeyir bəyin pianosu üzərində bitməmiş bir not var. Bu, Üzeyir bəyin general Əliağa Şıxlınskinin ömür-gün yoldaşı Nigar xanıma yazdığı 6 bəndlik “Mənim” şeirinin iki bəndinə yazılmış romansıdır.

Deyilənlərə və yazılanlara görə, Nigar xanım Əliağa Şıxlınskinin ilk və son məhəbbəti olub.

...Kim idi bu Nigar xanım ki, “rus artilleriyasının tanrısı” sayılan bu əfsanəvi igidin, generalın könül dünyasına hakim kəsilmiş, onu ömürlük öz eşq dünyasının “əsirinə” çevirmişdi? Hətta övladlarının olmaması belə bu məhəbbətə mane ola bilməmiş, onların ömür yollarını ayırmamışdı.

İlk azərbaycanlı şəfqət bacısı. İlk hərbi rütbəli azərbaycanlı qızı və ən əsası, nəsillərə örnek ola biləcək sədaqətli və pak məhəbbəti ilə “məcazi eşqdən həqiqi eşqə körpü salan” “səadət səltənətinin baş tacı”!.. Tiflisdə Zaqafqaziya Qızlar İnstitutunu qızıl medalla bitirən ilk ali Azərbaycan xanımı. Nigar Hüseyn Əfəndi qızı Qayıbova (Şıxlinskaya).

Nigar xanımın atası Hüseyn Əfəndi əslən qazaxlı olsa da, Tiflisdə yaşamış və uzun illər Qafqaz Dini idarəsinin müftisi olmuşdu. Onun şeir-sənətə, maarifə meyilli bir insan olması qızı Nigarın təhsil almasında böyük rol oynamışdı. Nigarın anası Səadət xanım da dövrünün kübar qadınlarından idi.

O, Qafqaz Qadınları xeyriyyə cəmiyyətinin fəxri sədri seçilmişdi. Səadət xanım dövrünün əksər aristokrat qadınlarından fərqli olaraq övladlarının təlim-tərbiyəsi, təhsili ilə özü məşğul olmuşdu. İlk təhsilini ata-anasından alan Nigar sonra xüsusi müəllimlərindən rus, fransız, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmişdi.

1909-cu ilin 27 oktyabrında onlar ailə qururlar. Bu zaman Əliağanın 44, Nigar xanımın isə 31 yaşı var idi. Aralarında belə bir yaş fərqi olmasına baxmayaraq, bir5 129 birinə olan hörmət, ehtiram, saf, təmənnəsiz sevgi onları xoşbəxt bir ailənin təməlini qoymağa müvəffəq edir. Məhəbbətini itirmək qorxusu ilə yaşayan Nigar xanım Əliağanı döyüşlərdə də tək buraxmır.

Bir şəfqət bacısı kimi hər an onunla bərabər döyüşlərdə olur. Hətta 1914-18-ci illərdə zabit xanımlarının yaratdığı “Qırmız Xaç” adlı Hərbi xəstəxanaya başçılıq edən komitənin sədri seçilir. Gününün çox hissəsini yaralıların arasında keçirir, bəzən onların ailələrinə məktub da yazır, onlara təsəlli verir. Nigar xanımla birlikdə “Müsəlman alayı”nda vuruşan şair Məhəmməd Hadi sonralar onun bu xeyirxahlığını ehtiramla vəsf etmişdir...

1914-cü ildə “Russki invalid” qəzetinin 1 avqust sayında Nigar xanımın qadınlara müraciəti dərc edilir. Bu müraciətdə o, döyüşçü xanımlarını ağlamağa, sızlamağa yox, ərlərinə dəstək olmağa, mübarizliyə çağırırdı ki, ərləri cəbhədə daha ürəkli vuruşsunlar, ailələri sarıdan narahat olmasınlar.

Nigar xanım həm cümhuriyyət dövründə, həm də sonrakı illərdə şəfqət bacısı işləməklə yanaşı, dövrü mətbuatda müxtəlif məzmunlu məqalələrlə də çıxış edir. Sovet

dövründə “Yeni fikir”, “Şərq qadını” və s. qəzet və jurnallarla əməkdaşlıq edən bu xanım, əsasən, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən, ana dilimizin saflığından bəhs edən məqalələr yazırdı.

Qərənfil Dünyaminqızı,
“İşıq” jurnalından, 2014-cü il

Bədii əsərlərdə istifadə edilən bədii təsvir vasitələrindən biri metafordur. Buna istiarə də deyilir. Bu zaman bu və ya digər əşya və ya hadisənin mühüm əlaməti başqasına, xüsusən, insana aid əlamətlər digər canlı, yaxud cansız varlıqların üzərinə köçürülür. Məsələn:

- Ay yırtır gecənin ətəklərini,
Sazın üzərinə bir işıq düşür,
Aşıq baxır saza, üzü pörtüşür. (M.Müşfiq, “Sındırılan saz”);
- Dağlar onun gözəlliyinə heyran qaldı (İ.Əfəndiyev, “Apardı sellər Saranı”).

Hər iki nümunədə insana aid əlamət (ətəyi yırtmaq, heyran qalmaq) cansız varlığa (aya, dağa) aid edilmişdir

MÜHAZİRƏ 16.

BUNDAN YAXŞI OLA BİLMƏZ...

(Bir həkimin gündəliyindən)

“Gülün tikanı var”, – deyə gileylənməkdənsə, “tikanın gülü var”, – deyib sevinmək lazımdır”.

İohan Volfqanq Höte

“Üzünü günəşə tərəf çevirən insan kölgə görməz”.

Helen Keller

Cerrini hamı sevirdi. Nə olursa-olsun, deməyə xoş bir söz tapırdı. Bu, bəzən çoxlarını hövsələdən çıxarırdı. Onlar: “İnsan necə bu qədər optimist ola bilər?” – deyirdilər. Biri Cerrinin halını soruşanda “Bundan yaxşı ola bilməz”, – deyər cavab verirdi.

Bəli, Cerri anadangəlmə optimist idi. Birinin bir çətinliyi olsa, tez köməyinə tələsir, onu ruhdan düşməyə qoymurdu.

Bir gün Cerrinin yanına getdim “Başa düşə bilmirəm”, – dedim, – “Necə olur ki, sən həmişə, hər vəziyyətdə optimist ola bilərsən? Bunu necə bacarırsan?”. Cerri cavab verdi: “Hər səhər yatağımdan qalxanda özözümlə: “Cerri, bu gün iki yolun var. Kefin ya pis olacaq, ya da yaxşı”, – deyirəm. Təbii ki, həmişə ikincini seçirəm. Bir çətinliyim olanda da qarşımda iki yol olur: ya qurban olmaq, ya da dərs almaq. Mən dərs almağı seçirəm. Biri mənə nədənsə şikayət gələndə yenə qarşımda iki yol durur: ya şikayətini qəbul etmək, ya da ona həyatın gözəlliklərini göstərmək. Mən

yenə ikinciye üstünlük verirəm". "Yəni bu qədər asan?" – deyə maraqla soruşdum. "Bəli, bu qədər asan..."

Bir də həyat seçməkdir. Sən hər bir halda necə hərəkət edəcəyini seçirsən. Sən hərəkətlərinin insanlara necə təsir edəcəyini seçirsən. Sən əhvali-ruhiyyənin necə olacağını seçirsən. Bir sözlə, sən həyatda necə yaşayacağını seçirsən".

Cerrinin sözləri mənə çox təsir etdi. Sonra uzun illər onu görə bilmədim. Ancaq həmişə həyatda bir çətinliklə qarşılaşanda onu yada salıram.

Neçə illər sonra Cerrinin başına bədbəxt bir hadisə gəldi. Soyğun üçün gələn oğrular Cerrini dəlik-deşik etdilər . O, 18 saat əməli..at stolunda qaldı. Həftələrlə reanimasiyadan çıxmadı. Xəstəxanadan çıxanda güllələrdən bir neçəsi hələ də bədənində idi.

Cerrini bu hadisədən altı ay sonra gördüm. "Necəsən?" – deyə soruşanda yenə: "Bundan yaxşı ola bilməz", – deyə cavab verdi...

– Cerri, hadisə vaxtı nə hiss etdin? – dedim.

– Oğrular məni yaralayanda istər-istəməz iki yolum olduğunu düşündüm. Ya yaşamağı seçməli idim, ya da ölümü. Mən yaşamağı seçdim.

– Heç qorxmadın?

– Təcili yardımla gələn tibb işçiləri yaxşı (insanlar, adamlar) idilər. Mənə hey "qorxma, sağalacaqsan" deyirdilər. Ancaq təcili yardım məntəqəsindəki həkimlərin və tibb bacılarının gözlərindəki ifadəni görəndə ilk dəfə qorxdum. Bu gözlər mənə "bu adam sağ qalmayacaq" deyirdi. "Deməli, bir tədbir görməsəm, bir az sonra ölü olacağam", – deyə düşündüm.

– Bəs sən nə etdin?

– Yanıma yekəpər bir tibb bacısı gəldi və bir şeyə ehtiyacım olub-olmadığını soruşdu. Mən də var dedim. Həkimlər də, tibb bacıları da maraqla susdular. Dərin bir nəfəs alıb özümü topladım və var gücümlə: "Mən güllələrə nifrət edirəm!.." – deyə bağırırdım. Hamı güldü. Sonra yenə var gücümlə: "Məni ölü kimi yox, canlı kimi əməliyyat edin", – dedim..

Cerri təkcə həkimlərin peşəkarlığı ilə yox, həm də öz optimizmi ilə sağ qaldı.

Bu hadisə mənə yeni bir dərs oldu və bir daha Cerridən hər birimizin yaşamağı seçmək haqqımız olduğunu öyrəndim...

Bu yazını oxuyandan sonra düşündüm ki, iki yolum var: ya yazdıqlarımı cırıb atmaq, ya da kiminləsə bölüşmək. Mən ikincini seçdim. Bəs siz?

MÜHAZİRƏ 17.**ÖLKƏLƏRİN ƏLİFBƏ İLƏ SIRALANMASI**

(ixtisarla)

– Ana, mənə de görüm, Savalana qədər

belə gömgöy görünən o dağlar,

dərələr, düzənlər ki var, ora nədir?

– Ərdəbil mahalı.

– Yox.

– Bəs nədi?

– Vətən!

Fərman Kərimzadə

Tanınmış ərəb səyyahı və coğrafiyaçısı Yaqut əl-Həməvi 1213-cü ildən o zamanın Şərq ölkələrini gəzməyə başlamış, həmin ildə də Azərbaycanda olmuşdur. Dağıdıcı monqol basqınlarından əvvəl, 1220-ci ildə Yaqut bir daha Azərbaycana gəlib onun əhalisi, təsərrüfatı və məişəti ilə yaxından tanış olmuş, Təbriz, Marağa, Urmu, Əhər, Mərənd, Sərab, Ərdəbil, Uşnu, Miyanə kimi Azərbaycan şəhərlərinin yaşayışını öz gözləri ilə görmüşdür.

Yaqut-əl-Həməvinin “Mucəm əl-buldən” (“Ölkələrin əlifbə ilə sıralanması”) əsəri coğrafi ensiklopediya səciyyəsidir. Əsərin diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərindən biri yer adlarının müəllif tərəfindən düzgün yazılışının verilməsidir. Bu isə Azərbaycanın o zamankı toponimik xəritəsinin öyrənilməsi üçün çox dəyərlidir.

ARRAN- Geniş bir vilayətin ərəbcə olmayan adıdır. Çoxlu şəhərləri var, onların içində Cənzə şəhəri (xalq onu Gəncə adlandırır), Bərdə, Şəmkür və Beyləqan şəhərləri vardır. Azərbaycan ilə Arranın arasında Ərraz (Araz) adlanan çay axır. Bu çayın günbatar və quzey yaxasında nə varsa, hamısı Arrana düşür, gündoğar səmtində olanlar isə Azərbaycanındır.

AZƏRBAYCAN- İbn əl-Mükkəfa deyir ki, Azərbaycan öz adını Azərbaz ibn İran ibn əl-Əsvad ibn Sam ibn Nuhun adından götürmüşdür. ...Başqalarının dediklərinə görə, bu ad Azərbaz ibn Bayvarasfın adı ilə bağlıdır. Bir başqaları söyləyirlər ki, Əzər – pəhləvi dilində “od”, bayqan isə “qoruqçu” və ya “od qoruyucusu” deməkdir. Beləliklə, bu söz – “od məbədi”, yaxud “od keşikçisi”

mənasını bildirir, sonuncu fikir həqiqətə yaxın ola bilər, çünki bu bölgələrdə od məbədləri olduqca çoxdur. Azərbaycan sərhədləri gündoğarda Bərdədən başlayaraq günbatarda Ərzincana qədər uzanır. Azərbaycan geniş bir ölkədir. Azərbaycanın tanınmış şəhərləri içərisində Təbriz onun indiki paytaxtı və ən böyük şəhəridir. Qədim zamanlarda Azərbaycanın paytaxtı Marağa olmuşdur. Xoy, Səlməs, Urmu, Ərdəbil, Mərənd və başqaları Azərbaycan şəhərləri sırasındadır. Azərbaycan geniş ölkə və böyük dövlətdir. Bura, əsasən, dağlıq ölkədir. Burada bir çox qalalar, saysız-hesabsız variyyət və meyvə ağacları vardır. Mən heç bir yerdə buradakı qədər bağlar və bu qədər çox çay və bulaqlar görməmişəm. Bu ölkəni gəzən adama su üçün qab götürmək lazım gəlmir, çünki burada o haraya gedir-getsin, su ayağının altından axır və bu su soyuq, dadlı və sağlamdır. Azərbaycanda yaşayan əhali üzgünlər, qırmızıyanaq adamlardır, dəriləri açıq rəngdədir. Onların danışdığı dili başqaları anlamır. Onların xasiyyəti yumşaqdır, davranışı yaxşıdır, ancaq təbiətə əliaçıq deyillər. Azərbaycan arası kəsilməyən çaxnaşma və döyüşlər ölkəsidir. Buna görə də buradakı şəhərlərin çoxu dağıdılmış, kəndlər isə xarabalığa çevrilmişdir.

BAB ƏL-ƏVBAB (Qapılar qapısı)- Bu, Şirvan Dərbəndidir. Əl-İstəxrinin deməsinə görə, Bab əl-Əvbab şəhərdir, dəniz dalğaları bəzən onun divarlarını yalayır. Şəhərin ortasında gəmilər üçün dayanacaq var. Buradakı bir dəniz körpüsü sahilə iki dayaz yer arasında tikilmişdir. Limanın girişi əyri-üyrüdür və onun qarşısına zəncir çəkilmişdir, buna görə də razılıq olmadan heç bir gəmi nə limana girə bilər, nə də oradan çıxar bilər. Bu iki divar qaya dağlarından və qurğuşundan tikilmişdir. Bab əl-Əvbab Təbəristan dənizi sahilindədir, ona Xəzər dənizi deyirlər. Bu şəhər Ərəbdildən iki kvadrat mil böyükdür. Şəhərin çoxlu əkin yerləri olsa da, ancaq meyvə ağacları azdır, meyvəni buraya başqa yerlərdən gətirirlər. Şəhərin dağlardan üzə aşığı enən qala divarları var. Bu dağlarda elə bir yol yoxdur ki, onlar ilə müsəlman ölkələrinə girə biləsən. Divarların uzun olmasına baxmayaraq, onların aşağı hissəsi bir ləpədən kimi dənizin içinə uzanıb gedir, bununla da gəmiləri divara yaxınlaşmağa qoymur. Qala-şəhər görklü yerdə möhkəm bir özül üzərində tikilmişdir. Böyük və dəyərli sərhəd şəhərlərindən biridir. O, bir çox düşmən və müxtəlif dillərdə danışan xalqlar əhatəsindədir. Şəhərin yaxınlığında qurd adı daşıyan böyük bir dağ var. Hər il bu dağın başına çoxlu odun gətirilir, çünki ehtiyac olduqda yağılar gözlənilmədən basqın etdikdə odunlardan tonqal yandırılır, Azərbaycanın və Arranın əhalisinə xəbər verilir. Söyləyirlər ki, Bab əl-Əvbabdan o yana uzanan dağlarda 70-dən çox xalq yaşayır, bunların hər biri ayrıca öz dilində danışır və bu dili qonşular başa düşmürlər. Bu diyarın əhəmiyyətinə görə, Sasani şahları ona çox göz qoyur və şimal tayfalarının basqınlarından daha çox qorxu çəkərək oradakı bütün işləri diqqətlə izləyirdilər. Buna görə də bu yeri müdafiə etmək üçün bir sıra ölkələrdən köçüb gələn və şahların inandıqları adamlar buraya qarovul qoyulmuşdular. Orada qarovul çəkənlərin içərisində tabasaranlı adlanan bir xalq var, onun qonşuluğunda filan xalqı, sayca çox olan igid ləhz xalqı, layzanlar (lahıclar), şirvanlılar və başqalarıdır. Çoxlu qorxmaz atlı və piyada döyüşçüləri olan bu xalqların hər

birini qorumaq üçün ayrıca yer verilmişdir. Bab əl-Əvbab burada dəniz limanıdır, buraya şimaldan xəzərlər, Sərir, Sindan, Xayzan, Gürcüstan, Ruklan, Zirixgəran və Qumkada yaşayan əhali gəlir. Həmçinin Cürcan, Təbəristan, Deyləm və Cibəldən buraya gəmilər gəlir. Yalnız bu şəhərdə və onun dövrəsində kətandan gözəl paltarlar tikilir, nə Arranda, nə Azərbaycanda belə paltarlar hazırlanmır. Burada zəfəran bitir və çoxlu balıq vardır...

BAKUYƏ- Şirvan vilayətinin Dərbənd dairəsində şəhərdir. Burada neft quyusu var. O quyunun yanında isə arası kəsilmədən gecə və gündüz civə kimi qatı ağ neft püskürən başqa bir quyu vardır. Mənim inandığım tacirlərdən biri mənə danışdı ki, orada öz-özünə yanan bir yer görmüşdür. Mən düşünürəm ki, kimsə oraya od saldığından gecəli-gündüzlü yanmaqdadır, çünki torpağın tərkibi mineraldır...

ƏRDƏBİL- Azərbaycanın ən çox tanınmış şəhərlərindən biridir. İslamdan qabaq ölkənin paytaxtı olmuşdur. Uzunluq dərəcəsi 80°, en dərəcəsi isə 36°33". Şəhər dördüncü iqlimdə yerləşir. Bu, çox böyük şəhərdir. Mən onu 617 (1220)-ci ildə görmüşəm... Mən Ərdəbili tərk edib getdikdən sonra tatarlar şəhərə basqın etmiş və əhalisini qırmışlar. Tatarlar ilə şəhər əhalisi arasında bir neçə döyüş olmuşdur və əhali özünü qoruya bilmiş, iki dəfə onları şəhər yaxınlığından qovmuşdur. Ancaq tatarlar üçüncü dəfə qayıdıb basqın etdilər və şəhəri qoruyanlar artıq gücdən düşdükləri üçün tatarların qarşısında dayana bilməyib basıldılar. Tatarlar şəhəri güclə ələ keçirib müslihləri qırdılar, gözə görünən bir kimsəni salamat buraxmadılar. Ancaq onlardan qaçıb gizlənə bilənlər canlarını qurtarmışdılar. Şəhəri köklü şəkildə dağıtdıqdan sonra tatarlar çıxıb getdilər, Şəhər isə uzun illər dəhşətli bir dağıntı içərisində qalmışdı və əhali yox idi. Ancaq indi şəhər özünün qabaqkı görünüşünə qayıtmış, hətta bir az daha yaxşı olmuşdur.

BƏRDƏ- Azərbaycanın ən uzaq bucağında yerləşən şəhər. Bişmiş kərpicdən və əhəngdən tikilmişdir, düzənlikdə yerləşir. Əl-İstəxrinin yazdığına görə, Bərdə çox böyük şəhərdir. Mənə qalsa, bu, köhnə yazıdır, çünki indi şəhərdən heç nə qalmamışdır. Azərbaycanda mən Bərdədə yaşayan adamlar ilə görüşmüş və onları şəhər haqqında sorğuya tutmuşam. Onların deməsinə görə, şəhər güclü şəkildə dağıdılmışdır və indi orada çox az adam yaşayır. Orada yaşamaq qorxuludur, kasıbçılıq, ehtiyac göz qabağındadır, evlər dağıdılmışdır, hər şeydə talan izi qalmışdır.

TƏBRİZ- Bu, Azərbaycanın ən çox tanınmış şəhəridir. Bir çox adam yaşayan, kərpic və əhəngdən yaxşı hörülmüş divarları olan gözəl şəhərdir. Şəhərdən çoxlu kiçik çaylar axır. O, bağlar içindədir, meyvə şəhərdə ucuzdur. Əl-Mausili adlanan dadlı əriyi Təbrizdən başqa, mən heç yerdə görməmişəm. 610 (1213)-cu ildə mən burada ərikdən 8 bağdad manı alıb qızıl ilə yarım habba (pul vahidi) verdim. Təbrizdəki evlər boyalı qırmızı kərpicdən və əhəngdən tikilmişdir, onlar görünüşcə gözəldir. Onun uzunluq dərəcəsi 73°10', en dərəcəsi isə 37°30'-dir. Təbrizdə əba üçün, habelə silatin (qızılı sapla işlənmiş ipək parça), xətai (toxunma Çin parçası), ətlas və başqa parçalar hazırlanır, buradan bütün gündoğar və günbatar ölkələrinə aparılır. Tatarlar 618 (1221)-ci ildə

ölkəni tar-mar edərkən Təbrizə dəyməmişdilər. Şəhərin əhalisi onlarla razılığa gələrək onlara böyük bir məbləğdə pul vermiş, bununla da şəhəri dağılmaqdan qurtarmışdı.

Bədii əsərlərdə fikrin qüvvətləndirilməsinə xidmət edən üslubi vasitələrdən biri də təzadlardır.

Sənətkar obrazların xarakterini göstərmək, anlayışlar, münasibətlər, hadisələr arasındakı ziddiyyətləri ifadə etmək üçün təzadlardan istifadə edir. Məsələn:

- Ömür başdan-başa, beşikdən qəbrə

Həyatın sevinci, qəmi deyilmi? (B.Vahabzadə)

Bəzən insan həyatı ilə təbiət hadisəsi qarşılaşdırılır və güclü bədii təzad yaradılır.

Məsələn:

- Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?

Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı? (M.Füzuli)

Xitab müraciət bildirən söz və ifadələrdir. Lakin bəzən bədii ədəbiyyatda xitablar müraciətlə yanaşı, müəyyən üslubi funksiya da yerinə yetirir. Xitabın müxtəlif intonasiyalarla istifadəsi rəngarəng üslubi çalarlar, emosional münasibət ifadə edir.

Məsələn, S.Vurğunun "Vaqif" pyesində Xuramanın xəyanətinə Vaqifin verdiyi cavabda bir kinayə, nifrət vardır ki, bu da xitab vasitəsilə ifadə olunur:

- Nə var, nə deyirsən, vəfalı yarım?

Burada "vəfalı yarım" ifadəsi, əslində, "vəfasız yarım" anlamındadır.

Bədii xitab bəzən insan olmayan varlıqlara müraciətlə də işlədilir. Bu zaman bədii xitab obraz yaratmağa xidmət edir. Məsələn:

- Şamaxı! Ey mənim sevimli yurdum!

Mən sənə qoynunda xaniman qurdum. (Ə.Xaqani)

MÜHAZİRƏ 18.

AZƏRBAYCAN MEMARLIĞI

(ixtisarla)

Tikinti insanın ən qədim fəaliyyət sferalarından biridir. Hələ Paleolit dövründə qədim insanlar pis hava şəraitində daldalana bilməkdən ötrü əllərinin altında olan materiallardan sığınacaqlar və yırtıcı heyvanlardan qorunmaq üçün hasarlar düzəltməyi öyrənmişdilər. Bu dövrdə hələ insanın nitq vasitəsilə ünsiyyət saxlamağa qabil şüurlu varlıq olaraq formalaşması prosesi gedirdi. İnsanlar təsərrüfatçılığın ilkin mənimsəyici formaları ilə ibtidai icmalarda birləşirdilər. Arxeoloji tədqiqat materialları sübut edir ki, insanların bu kimi ibtidai birlikləri Qarabağda (Azıx və Tağlar mağaraları), Qazaxda Aveydağda (Damcılı və Daş Salahlı mağaraları), Kəlbəcərdə (Zar mağarası), Naxçıvanda (Qazma mağarası) açıq düşərgələrdə və başqa yerlərdə məskunlaşmışdılar. Qədim insanlar bu məskənləri xüsusi olaraq toplanmış iri daşlarla və heyvanların budaqlı buynuzları ilə hasara alırdılar. Azıx mağarasının V təbəqəsində yastı əhəngdaşı və maral buynuzlarından uzunluğu 4 m və hündürlüyü 30 sm olan yarımdaire formalı hörgü aşkarlanmışdır. Ehtimal ki, bu, sahəsi 15 kv m-ə yaxın olan süni qurğunun bünövrəsidir. Neandertallar mağaralarda sadəcə ümumilikdə yerləşmir, həm də onların daxilində 10-12 adamlıq “komalar” qururdular.

Azərbaycanın şərqində Xəzər dənizi sahilində, Bakıdan 60 km məsafədə dağlıq səhra bir məkanda yerləşən Qobustan özündə olduqca maraqlı və zəngin tarixi informasiyanı qoruyub saxlamışdır. Uzaq qədimlərdə Qobustanın iqlimi insanın yaşayışı üçün daha əlverişli idi. Məhz bu, eləcə də çoxlu sayda təbii qaya sığınacaqları, zəngin bitki örtüyü və heyvanlar aləmi bu diyarın hələ Paleolit məskunlaşmasına şərait yaratmışdır.

Qobustanın ilk tədqiqatçısı İ.M.Cəfərzadə 1935-40-cı illərdə 3500 qayaüstü təsvir, eləcə də qədim insanın fəaliyyətinin digər izləri haqqında məlumatları elmi dövrü.əyə daxil etmişdi. Sonralar alimlər 20-dən çox məskən və sığınacaq, 40-dan çox kurqan tipli dəfn yeri və yüzrlə yeni qayaüstü rəsmlər aşkarlamış və tədqiq etmişdilər. Qobustanda daş üzərində təsvirlər e.ə. XVIII–XV əsrlərdən üzü bəri orta əsrlərə qədərki geniş bir zaman kəsiminə aiddir. Bütün bu zaman ərzində burada həyat davam etmişdir.

İndiyə qədər qədim insanın yaşamını, inanclarını və ətraf mühiti əks etdirən 6000-dən çox təsvir aşkarlanmışdır. Bu təsvirlərdən bəziləri qədim yaşayış yerlərinin “planı” kimi təfsir edilir. Azərbaycanın qədim memarlığının öyrənilməsinin təməl daşını qoyan D.A.Axundov hesab edir ki, Cingirdağda aşkarlanan 123 sayılı daşda bir xətt boyunca tikilmiş dairəvi planlı evlərdən ibarət yaşayış yeri təsvir edilir. Bir az aralıda daha iri, ola bilsin qəbilə başçısına məxsus ev təsvir olunur. 143 sayılı daşın üzərində beş qrup evlərdən ibarət məskən göstərilmişdir. Hər iki rəsmdəki evlərin hasarlanmış kiçik həyətləri, bəzilərinin isə təsərrüfat tikililəri var.

Bu təsvirlər Sünik, Tassilin (Afrika), Subuktuy (Balkanyanı) və başqa yerlərdə aşkarlanmış bənzər təsvirlərlə və e.ə. V–IV minilliklərə aid edilir.

Neolit çağında (e.ə. VII–VI minilliklər) qədim insanlar istehsalçı təsərrüfata keçmişdilər. Bu dövrün əvvəllərində əkinçilik və heyvandarlıq qərarlaşır, oturaq həyat tərzinə keçid başlanır. Daş dövrünün bu son çağında insanların imkanları və onların fəaliyyət sferaları genişlənir, qəbilələrarası əlaqələr fəallaşır. Qədim insanlar yaşayış evləri ilə yanaşı ərzaq ehtiyatlarını saxlamaqdan ötrü təsərrüfat yerləşmələri də qurmağa başlamışdılar. Tikililər dairəvi və ya küncəli yarımqövs düzbucaqlı planlı olaraq gil plitələrdən və yaxud çiy kərpicdən ucaldılırdı.

Müxtəlif ölkələrdə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı gil divarların altında dərin olmayan daş bünövrələr aşkarlanmışdır. Memarlıqda döşəmələrin və divarların boyanması da tətbiq edilirdi. Təbriz yaxınlığında yerləşən Hacı Firuz, Yanıqtəpə və Suldüz düzənliklərindəki, Ağstafa rayonunda Töyrətəpə və Şomutəpə, Naxçıvanda I Kültəpə abidələri Neolit çağının sonlarında (e.ə. VI minillik) oturaq təsərrüfata malik yaşayış məskənlərinin qalıqlarıdır.

Neolitin nailiyyətləri, tayfa-qəbilə quruluşunun çiçəklənməsi Eneolit çağında (e.ə. VI-IV minillik) insan cəmiyyətinin daha sürətli inkişafını təmin etdi. Azərbaycan üçün bu çağ oturaq əkinçiliyin və onunla bağlı olan maldarlığın zaman etibarilə uzunsürən olması ilə xarakterikdir. Naxçıvan yaxınlığındakı Kültəpə, Qazax rayonunda Qarğalırtəpə kimi məskənlərin mədəni təbəqəsinin on metrlik qalınlığı bundan xəbər verir. Bu kimi çoxtəbəqəli məskənlərdə həyat yüzillər boyunca davam etmişdir.

E.ə. III minilliyin birinci yarısında ev heyvandarlığından yaylaq-köç heyvandarlığına keçidlə bağlı olaraq, yay otlaqlarının yaxınlığında Cəlilabadda Cinlitəpə, Xudutəpə, Kəlbəcərdə Dəlidağ və digərləri kimi məskənlər yaranmağa başlayır. Çiy kərpic və möhrəgil (gil palçıqdan tikilmiş divar) divar hörmə ilə yanaşı, ev tikintisində gil məhlulla bərkidilmiş daş hörgüdə də istifadə edilirdi. Divarlar daş bünövrə üzərində ucaldılırdı. Evin içərisində açıq ocaqları yeri dəyişdirilə bilən manqallar və saxsı ocaqlar əvəz edirdi.

E.ə. III minilliyin ortalarında cəmiyyətdə sosial bərabərsizlik artır, tayfa birlikləri yaranır, e.ə. III minilliyin II yarısında Kür-Araz mədəniyyəti son dövrünü yaşayır və insan cəmiyyəti öz inkişafında yeni pilləyə qalxır. Dairəvi evləri düzxətli planlaşdırması olan çoxotaqlı evlər əvəz edir. Bəzi məskənlər müdafiə divarları ilə əhatəyə alınır.

Gülçöhrə Məmmədova, Səbinə Hacıyeva,

“Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycan memarlığı” kitabı

MÜHAZİRƏ 19.

QARABAĞ XALÇAÇILIQ MƏKTƏBİ

(ixtisarla)

Azərbaycan xalq-tətbiqi sənəti və onun bir qolu olan xalçaçılıq xalqımızın milli mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yer tutur. Xalçaçılıq sənəti xalq sənətlərinin ən geniş yayılmış növü olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan xalqının məişətində özünə möhkəm yer tutmuş, az qala, xalqın rəmzinə çevrilmişdir. Xalqımız tərəfindən sevilən incəsənətin bu növü əsrlərlə nəsildən-nəslə qayğı ilə ötürülmüşdür.

Qarabağ xalçaları və onun tarixi ermənilərin bu torpaqlarda nə qədər yad olduqlarını sübut etmək üçün ən bariz dəlillərdən biridir. Çünki xalçaçılıq da muğam sənəti kimi ermənilərə yad sahədir.

Müxtəlif naxış elementləri və təsvirlərlə bəzədilən xovlu və xovsuz xalçalar çadırların, alaçıqların, habelə yaşayış evlərinin və digər binaların divar bəzəklərində, döşəməsində istifadə olunaraq eyni zamanda yüksək estetik əhəmiyyət kəsb edirdi. Arxeoloji materillərə və yazılı mənbələrə əsasən, Azərbaycanda xalçaçılıqla hələ Tunc dövründə (e.ə. II minilliyin sonu – I minilliyin əvvəlləri) məşğul olmuşlar. Cənubi Azərbaycanın Maku şəhərindən tapılan gildən düzəldilmiş at fiqurunun (e.ə. II minillik) üzərində gül-çiçək təsvirləri ilə bəzədilmiş çul rəsmi, Urmiya gölü yaxınlığındakı Həsənqulu təpəsindən aşkar edilmiş qızıl camın (e.ə. I minillik) səthində – üstünə çul salınmış şir təsviri və başqa tapıntılar Azərbaycanda xalça sənətinin qədim tarixə malik olduğunu göstərir.

Sasanilər dövründə (III–VII əsrlər) Azərbaycanda xalça sənəti daha da inkişaf etmiş və ipəkdən, qızıl-gümüş saplardan nəfis xalçalar toxunmuşdur. Alban tarixçisi Musa Kalankatlı (VII əsr) Azərbaycanda toxunan ipək parçalar və rəngarəng xalçalar haqqında məlumat verir. Qızıl-gümüş saplarla toxunan və daş-qaşla bəzədilən xalça istehsalı XVI-XVII əsrlərdə ənənəvi xarakter almışdır. Orta əsrlərdə qızıl-gümüş saplardan toxunan xovsuz xalçaların əsas istehsal mərkəzləri Təbriz, Şamaxı və Bərdə şəhərləri idi. Baha başa gələn bu cür xalçalar “zərbaf” adlanırdı. XVI əsrdə Azərbaycanda olmuş ingilis səyyahı Antoni Cenkinson Şamaxıda Abdulla xanın yay iqamətgahındakı qızıl-gümüş saplarla toxunulmuş xalça haqqında məlumat verir. XVII əsr holland səyahətçisi Yan Streyts qızıl saplarla toxunub Şamaxı hakiminin atının üstünə salınan çulun mirvari və qiymətli daş-qaşlarla bəzədildiyini xəbər verir. XIII–XIV əsrlərdə Azərbaycandan xarici ölkələrə çoxlu xalça və xalça məmulatı ixrac edilirdi. İncə ornamentləri, zərif və nəfis naxışları ilə diqqəti cəlb edən bu xalçalar məşhur Avropa rəssamlarının əsərlərində, miniatürlərdə öz əksini tapır. XV əsr Niderland rəssamları Hans Memlinqin “Məryəm öz körpəsi ilə” tablosunda “Şirvan” xalçası, Van

Eykin “Müqəddəs Məryəm” əsərində “Zeyvə xalçası”, alman rəssamı Hans Holbeynin (XV əsr) “Səfirlər” əsərində “Qazax” xalçasının təsvirləri verilmişdir.

1872-ci ildə Moskvada “Moskva-Politeknik” sərgisində və 1882-ci ildə “Ümumrusiya sənaye və incəsənət sərgisi”ndə nümayiş etdirilən Bakı, Quba, Şamaxı, Gəncə, Şəki, Qazax, Cavad qəzası, həmçinin başqa yerlərdən gətirilmiş xalçalar, xalça məmulatlarının ən yaxşı nümunələri qızıl, gümüş medallara layiq görüldü. 1872-ci ildə Vyana (Avstriya), 1911-ci ildə Turində (İtaliya), 1913-cü ildə Londonda və Berlində təşkil edilmiş beynəlxalq sərgilərdə nümayiş etdirilən eksponatların əsas hissəsi Azərbaycandan aparılmış xalça və xalça məmulatlarından ibarət idi.

Qarabağ xalçaçılıq məktəbi də bunlardan biridir. Qarabağ xalçalarının 33 kompozisiyası mövcuddur. Yerli qoyun növlərinin yununun xüsusiyyətlərinə görə Qarabağ xalçaları sıx, hündür və yumşaq xova malikdir. Qarabağ xalçaları digər xalça növlərindən öz parlaq koloriti ilə seçilir. Onlar 4 qrupa bölünür: medalyonlu, medalyonsuz, namazlıqlar və süjetli.

Qarabağ məktəbində süjetli xalçaçılıq özünəməxsus üslubda inkişaf etmişdir. Qərbi Avropa rəngkarlığının təsvirindən azad olan bu xalçaçılıq sənəti kökləri əsrlərin dərinliklərinə, xalqın psixologiyasına gedib çıxan dekorativ tətbiqi sənət təşkilinin əzəli bədii prinsiplərini bərqərar edirdi. Çoxfıqurlu kompozisiyalarda motivlərin nəql şəklində təfsirindən şüurlu surətdə imtina edilməsi simvolikanın və həyat hadisələrinin qrafik şərhinin güclənməsi – bütün bunlar Şimali Azərbaycan, xüsusilə Qarabağ xalçalarında ən xarakterik cizgilər idi.

Nicat Məmmədov,

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

1. Azərbaycan xalçaları əsrlər boyu yalnız Azərbaycan və Qafqazda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində şöhrət qazanmış, dünya bazarlarında çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Mahir xalça ustalarımızın bu vaxta kimi yaratdığı ən gözəl və yüksək bədii keyfiyyətli xalçalar dünyanın bir çox məşhur muzeylərində nadir sənət əsərləri nümunəsi kimi saxlanmaqdadır.

2. 539-cu ildə Ərdəbildə toxunmuş məşhur “Şeyx Səfi” xalısı, eyni zamanda, bir çox başqa qiymətli xalılar hazırda Londonun Viktoriya və Albert muzeylərində, həm də digər muzeylərdə saxlanılır. İstanbulda “Türk-İslam Əsərləri Muzeyi”ndə XVIII əsrə aid “Qoca” xalçası saxlanılır.

3. XVII əsrdə Şirvanda toxunmuş “Şamaxı” xalçası, habelə XVI əsrdə Təbriz karxanalarında hazırlanmış “Ovçuluq” kimi xalılar Nyu-York şəhərinin Metropoliten İncəsənət Muzeyində saxlanılmaqdadır. XV əsrdə Gəncədə toxunmuş “Qazax” xalçası İstanbulda “Türk-İslam Əsərləri Muzeyi”ndə saxlanılır. XVI əsrdə Alpan kəndində (Quba qrupuna daxildir) toxunmuş xalça və XVI əsrdə Qarabağda hazırlanan “Qoca” adlanan xalı Amerikada Qərbi Avropa kolleksionerlərinin 1939-cu ildə Nyu-York şəhərində təşkil etdikləri “XV–XVIII əsrlərə aid Şərqi xalçası” adlı sərgidə nümayiş etdirilmişdir.

4. XIII–XVIII əsrlərdə Azərbaycanın müxtəlif xalça məntəqələrində toxunmuş xalçalar hal-hazırda İstanbulun “Türk-İslam Əsərləri Muzeyi”ndə saxlanmaqdadır. 1801-ci ildə Bakının Xilə kəndində toxunmuş “Xiləbuta” çeşnili sürməyi yerli xalça Moskvada Dövlət Tarix Muzeyinin daimi eksponatına çevrilmişdir. Bu xalçanın yuxarı hissəsində “Karxanei Xilə” sözlərinin yazılması hələ XVIII əsrin axırlarında Bakının Xilə kəndində tanınmış bir xalça karxanası olduğunu sübut edir.

5. Moskvanın Şərq Xalqlarının İncəsənəti Muzeyində olan xalça kolleksiyasının böyük bir qismini müxtəlif zamanlarda Azərbaycanda toxunmuş xalçalar təşkil edir. Sankt-Peterburqda yerləşən Dövlət Ermitajı və Dövlət Etnoqrafiya muzeylərindəki xalça fondlarının eksponatlarının əksəriyyətini Azərbaycan xalçaları təşkil edir.

Lətif Kərimov, “Azərbaycan xalçası” kitabından

MÜHAZİRƏ 20.

“MƏCNUN LEYLİNİN MƏZARI ÜSTÜNDƏ”

(ixtisarla)

“Muğam Azərbaycanın milli sərvəti kimi dünya musiqi xəzinəsinin incisidir”.

Mehriban Əliyeva,

Azərbaycan Respublikasının Birinci

vitse-prezidenti

Görkəmli ədib Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə 1897-ci ildə Şuşada həvəskarlar tərəfindən böyük şair Fizulinin “Leyli və Məcnun” poeməsindən “Məcnun Leylinin məzarı üstündə” musiqili səhnəciyi göstərildi. Məcnun rolunu Cabbar Qaryağdıoğlu oynayır. O, başına quş yuvası qoyub səhnəyə çıxmışdı. Şuşada göstərilən bu ilk tamaşa çox bəsit idi. Lakin emosional cəhətdən tamaşaçılara təsir gücü böyük idi. Tamaşaya baxan 13 yaşlı Üzeyir elə həyacanlanmışdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib həmin mövzuda opera yazmaq qərarına gəlmişdi. Həmin tamaşada Əbdürrəhim bəy məlahətli səsi olan Üzeyiri “Şəbi-hicran” mahnısını xorla oxumağa cəlb etmişdir.

1908-ci il, premyera, olmaq, “Leyli və Məcnun”, opera, nəinki, Azərbaycan, Şərq, opera sənət, əsas, qoymaq, Azərbaycan, opera, janr, yaranmaq, Şuşa, göstərmək, tamaşa, əsaslı, təsir, olmaq, opera, yaranmaq, üçün, təkan, rol, oynamaq, bu, səhnəcik, Məcnun, rol, ifa, Cabbar Qaryağdıoğlu, bu, böyük, rol, məharətlə, oynamaq.

1911-ci ildə Bakıda Nikitin qardaşlarının sirkində “Fərhad və Şirin” operasının ilk tamaşası oldu. Operanın librettosu Mirzə Cəlal Yusifzadənin idi. O, ərəb və fars dillərinin

gözəl bilicisi idi. Bu əsər muğam operası olaraq “Leyli və Məcnun”un ənənələrini davam etdirirdi. Fərhad rolunun mahir ifaçısı Cabbar Qaryağdioğlu olmuşdu. Bir sıra qəzetlər onun ifasını yüksək qiymətləndirmişdilər. Bu operalardan sonra Azərbaycanda təşkil olunan ilk “Şərq konsertləri”nə qədər Cabbar Qaryağdioğlu Gəncə, Şamaxı, Ağdaş, Bakı, İrəvan, Tiflis və başqa şəhərlərdə musiqi məclislərində oxumuşdur.

XIX əsrin sonlarından, təxminən 80-90-cı illərdən Şuşada və Tiflisdə teatr tamaşalarının fasilələrində xanəndə və sazəndələrin çıxışları təşkil olunur. Bu konsertlərdə xanəndə Cabbar Qaryağdioğlunun ifası xüsusi maraq doğururdu. İlk konsert 1901-ci ilin yayında keçirilmişdir. Həmin konsertdə Cabbar Qaryağdioğlu, Qasım Abdullayev, Məşədi Zeynal, kamançaçı Qosti Bağdagül, Gülablı aşığıları: Abbasqulu, Nəcəfqulu və başqaları iştirak etmişlər. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə konsertdə 12 nəfərdən ibarət orkestr və el nəğmələrini ifa edən xor dəstəsi iştirak edirdi. Ümumiyyətlə, xanəndəlik və sazəndəlik sənətinə böyük əhəmiyyət verən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin musiqi mədəniyyətimizin inkişafında böyük xidməti olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə musiqiçilərimiz ilk dəfə səhnəyə çıxmışlar. Ondan əvvəl isə bu musiqiçilər öz istedad və ustalıqlarını yalnız toy və digər xalq şənliklərində nümayiş etdirə bilirdilər.

Şuşadan sonra “Şərq konsertləri” Bakıda keçirildi. 1902-ci il yanvarın 11-də, cümə günü Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında yenə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi altında birinci Şərq konserti təşkil olundu. Bu da Bakının musiqi həyatında əlamətdar hadisə idi. Dörd hissədən ibarət konsertin birinci hissəsində Cabbar Qaryağdioğlu “Mahur”, Keçəçioğlu Məhəmməd “Şüştər” oxudu. İkinci hissədə Şəkili Ələsgər “Çahargah”, Bakılı Seyid Mirbabayev “Bayatı-İsfahan” muğamlarını oxuyaraq sürəkli alqışlar qazandılar.

Bu maraqlı və rəngarənk konsertin üçüncü hissəsində Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasından bir parça göstərildi. Bu iki böyük muğam ustadının – Cabbar Qaryağdioğlu ilə Keçəçioğlu Məhəmmədin duet şəklində deyişmələri idi. Qəzetlər yazırdılar ki, onlar xüsusi kostyumlarda çıxmışdırlarsa da, rol oynamırdılar, amma gözəl oxuyurdular. Bu konsertdə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Tamah” tamaşasından toy pərdəsi göstərilmişdir. 12 nəfərlik orkestr “Arazbarı” ritmik muğamını məharətlə ifa etmişdir.

Ən böyük konsert üçüncü Şərq konserti idi ki, o da 1903-cü il yanvarın 27-də baş verdi. Bu konsert daha təntənəli keçdi. Konsertin birinci hissəsində şuşalı Qasım Abdullayev “Zabul” segahını böyük ustalıqla ifa etdi. Sonralar bu muğam gözəl ifaya görə

onun adı ilə “Zabul Qasım” adlandırıldı. Hətta o rəhmətə gedəndə Cabbar Qaryağdıoğlu demişdir ki, Qasım yox, “Zabul” öldü.

1906-cı ildə ilk dəfə İngiltərənin “Qrammofon” cəmiyyətinin Riqa şəhərindəki şöbəsi məşhur Qafqaz musiqiçilərinin səslərini qrammofon valına yazdırmaq üçün onları dəvət etmişdi. Səsini vala yazdıran ilk şəxs məhz Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdu. O vaxt bu vallar hələ bir üzlü və kiçik həcmli idi.

1907-ci ildə Fransanın “Pate” şirkəti (bu, fransalı Pate familiyalı iki qardaşın şirkəti idi) Rusiyada qrammofon vallarını buraxan fabrik açmışdı. Bu valların diametrinin 6 sm-dən 50 sm-dək çatmasına baxmayaraq, onlar da birüzlü idilər, özü də iynə ilə yox, almaz ilə oxunardı. Bu şirkətdə də ilk dəfə səsini vala yazdıran Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdur.

“Sarı gəlin” mahnısı Azərbaycan muğam sənətinin yeddi əsas muğamlarından biri olan “Şur” muğamı üstündə yazılıb. Bundan əlavə, janr etibarilə “Sarı gəlin” uzun havadır. Uzun hava isə türk xalqlarının folklorunun tərkib hissəsidir. Azərbaycan Müəllif Hüquqları Agentliyinin İnformasiya sektoru “Sarı gəlin” haqqında yekun məlumat bildirib: “Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Mahnı şöbəsi “Sarı gəlin”in türk xalqlarının folklor üslubunda, sırf Azərbaycan mahnısı olduğunu dəlillərlə izah edib. “Sarı gəlin”də nəqərat yoxdur. Nəqəratın funksiyasını “Şur” muğamının “Şur-Şahnaz” şöbəsinə edilən modulyasiya icra edir. “Şur-Şahnaz” isə yalnız Azərbaycanda təşəkkül tapıb və “Şur” dəstgahının əsas şöbələrindən biridir”. Agentliyin məlumatında mahnının ritmi ilə bağlı izahda “Sarı gəlin”in ritminin bir çox Azərbaycan mahnıları ilə eyni olduğu göstərilir: “Bu ritm “Küçələrə su səpmişəm” xalq mahnısı, həmçinin “Mirzeyi”, “Vağzal” oyun havalarının da ritminin əsasını təşkil edir. Bu və bu kimi elmi əsaslı faktlardan sonra tam məsuliyyətlə bəyan edirik ki, “Sarı gəlin” Azərbaycan mahnısıdır və türk xalqlarının üslubuna yaxındır”.

Zemfira Səfərova,

“Şərq musiqisinin peyğəmbəri”

kitabından

MÜHAZİRƏ 21.

AZƏRBAYCAN MƏTBUATI

Azərbaycanın ozamankı tarixi inkişaf səviyyəsində təsirli, münasib vasitələrdən birinin mətbu söz olduğunu H.Zərdabi duymamış deyildi. O, ana dilində qəzet nəşr etmək fikrinə hələ Qubada mahal məhkəməsinin katibi işlədiyi dövrdə gəlmişdi. Böyük Azərbaycan maarifçisi Abbasqulu ağa Bakıxanovun qardaşı tələb olunan maliyyə xərclərini öz üzərinə götürmüşdü. Zərdabi “Həyat” qəzetinin 28 dekabr 1905-ci il tarixli sayında “Rusiyada əvvəlinci türk qəzeti”

məqaləsində yazır: “Hər kəsi çağırıram, gəlmir, göstərirəm, görmür, deyirəm, qanmır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri-əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümlü eşidənlərdən heç bir qanan olmasın. Necə ki bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra su tökülməkdən o bərk daş mürur ilə əriyib dəşilir, habelə söz də, ələlxüsus da, doğru söz. Belə də qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri-əlac yoxdur”.

Millətin maariflənməsi yolunda Həsən bəyin göstərdiyi səyləri Hənifə xanım xatirələrində belə təsvir edir: “O, bir nəfər dəmirçini öz uşağını gimnaziyaya verməyə razı salmışdı. Uşağı gimnaziyaya dövlət hesabına düzəltmişdi. Atası oğluna dərs vəsaiti almaqda çətinlik çəkdiyini deyəndə Həsən bəy məsləhət görmüşdü ki, “çəkicindənini sat, amma oğlunu oxut”. Bu yolla o, müsəlmanları maarif üçün də xərc çəkməyə alışdırmaq istəyirdi”

Azərbaycan milli mətbuatı 1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabinin yaratdığı “Əkinçi” qəzeti ilə başlayır. “Əkinçi”nin meydana çıxması bir neçə cəhətdən əlamətdar idi. Azərbaycan jurnalistikası tarixində ilk dəfə olaraq Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi”nin timsalında mətbuata kütləvi informasiya vasitəsi, maarifçiliyin əsası, ictimai-siyasi şüurun formalaşması faktı kimi yanaşdı. “Hər bir vilayətin qəzeti gərək o vilayətin aynası olsun”, “yaxşı-yamanlığı aşkar eləsin”, “xalqın hər bir dərdi və xahişi o qəzetdə çap olunsun ki, o qəzetə baxan xalqı aynada görənin kimi görsün” kimi dərin mənalı fikirlər çağdaş mətbuatımızın da əsas prinsipləri olaraq qalmaqdadır.

“Əkinçi” qəzetinin nəşri ilə Azərbaycanda jurnalistika sistemi və nəslə formalaşdı, peşə prinsipləri yarandı. Qəzet Azərbaycan dilini rəsmi statusda öz fəaliyyətinin əsasına çevirdi. Maarifçilik ideyasının daşıyıcısı olan bu qəzet milli tənəkkürlü ziyalılar nəslinin yetişməsində böyük tarixi xidmətlər göstərdi. Milli mətbuat tariximizin “Əkinçi”nin nəşri ilə bağlanması tarixi reallıqları özündə əks etdirir. “Əkinçi” özündən sonra bir sıra milli mətbu nümunələrinin nəşrinə cığır açdı.

Ünsizadə qardaşlarının yaratdıqları “Ziya” (“Ziyayi-Qafqaziyyə”), “Kəşkül” kimi nəşrlər “Əkinçi” ənənələrindən bəhrələnərək mətbuatın inkişafına təkan oldu.

“Ünsizadələr mətbuatı”na aid olan “Kəşkül” jurnalı “Ziyayi-Qafqaziyyə”nin tənəzzül dövrü yaşadığı bir zamanda Tiflisdə çap olunmağa başladı. Ədəbi və siyasi jurnal olan “Kəşkül”ün redaktor-nəşiri Səid Əfəndi Ünsizadənin ortancıl qardaşı Cəlal Ünsizadə hesab edirdi ki, mətbuat xalqın gözüünü açır, oxumağa alışdırır, onun mədəni yüksəlişinə və tərəqqisinə təkan verir. Bu amal və məqsədə xidmət edən Ünsizadənin mətbuat yaratmaq fikri müsbət cavablandırıldı.

1891-ci ilin oktyabrında “Kəşkül” qəzeti bağlandıqdan sonra 12 il müddətində Azərbaycan türkcəsində qəzet və jurnal nəşri mümkün olmadı, milli ruhlu ziyalıların təşəbbüsləri fayda vermədi. Kamal Ünsizadənin, Əhməd bəy Ağaoğlunun, Nəriman Nərimanovun, Sultan Məcid Qənizadənin, Məmmədəğa Şaxtaxtının Qafqaz Canişinliyinə etdiyi müraciətlərə “yox” cavabı verildi. Qafqazda ruslaşdırma siyasətini həyata keçirən missioner İlimskinin hələ 1870-ci ildə rus olmayan əhalini ruslaşdırmaq planları anadilli mətbuat orqanlarının yaradılması ideyasının həyata keçirilməsinə

sədd idi. Lakin Çar Rusiyasının yerli ləhcələri ədəbi dilə çevirmək yolu ilə əhalini ruslaşdırmaq siyasəti nəticəsiz qaldı. Xalq ana dilində maarifləndikcə özgələşmək əvəzinə, öz soy-kökünü, milli kimliyini anlamağa başladı.

Akif Aşırılı, “Azərbaycan mətbuatı tarixi” kitabından, ixtisarla

MÜHAZİRƏ 22.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

(ixtisarla)

“Cəmi iki ilə yaxın yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zəngin dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə milli dövlətçilik tarixində silinməz izlər qoymuş, xalqın qəlbində azadlıq və istiqlal duyğularını gücləndirməklə respublikanın gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin hazırlamışdır”.

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,

Bakı şəhəri, 10 yanvar 2018-ci il.

Bakıda bolşeviklərin və erməni partiyalarının əsas rəqibi “Müsavat” idi. Bu partiya Bakı Sovetini bərk narahat edirdi.

Martın 30-da Lənkərana yola düşmək ərəfəsində şəxsi heyəti müsəlmanlardan ibarət olan “Evelina” gəmisinin bolşeviklər tərəfindən tərk-silah edilməsinə cavab olaraq şəhər məscidlərində toplanan müsəlman əhali müsadirə edilmiş silahların qaytarılmasını tələb etdi. Bolşeviklər bu tələbin yerinə yetiriləcəyini vəd etsələr də, həmin günün axşamı Bakıda ilk atəşlər açıldı. Azərbaycanlılara qarşı mart soyqırımı başlanana qədər özlərinin bitərəfliyini elan etmiş “Daşnaksutyun” və Erməni Milli Şurası sonradan Bakı Sovetini müdafiə etdi. Ermənilərin fitnəsi ilə hərbi gəmilər şəhərin müsəlmanlar yaşayan hissəsini top atəşinə tutdu. “Müsavat” liderləri kütləvi qırğının qarşısını almaq məqsədilə martın 31-də Sovetin İcraiyyə Komitəsi ilə danışıqlara başladılar. Buna baxmayaraq, şəhərin azərbaycanlılar yaşayan rayonları tamamilə məhv edilmiş və şəhərə soxulan erməni əsgərləri tərəfindən dinc əhaliyə qarşı əsl soyqırımı tətbiq edilmişdi. Soyqırımı aprel ayının 2-si gecə yarıyadək davam etdi. Üç gün ərzində təkcə Bakıda 12 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirildi. Mart soyqırımı Bakı şəhəri ilə məhdudlaşmadı. Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran və Salyanda da belə cinayətlər törədildi. Onların arasında ən çox Şamaxı qəzası zərər çəkdi.

Azərbaycanda mart soyqırımını törətməklə erməni-bolşevik qüvvələri qarşılarına daha böyük məqsədlər qoymuşdular. Bunlardan ən əsası isə bütün Azərbaycanı işğal etmək idi.

Lakin 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, milli dövlətçiliyin bərpası, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinin başlanması düşmənlərin bu planlarını pozdu.

1918-ci il fevralın 23-də Cənubi Qafqazın ali hakimiyyət orqanı – Zaqafqaziya Seymi yaradıldı. Lakin Seymin tərkibinə daxil olan Azərbaycan, gürcü və erməni fraksiyaları arasında daxili və xarici siyasətin əsas məsələlərinə münasibətdə ciddi fikir ixtilaflarının olduğu aşkara çıxdı. 1918-ci il aprelin 22-də Zaqafqaziyanın müstəqil federativ respublika elan edilməsi bu ziddiyyətləri aradan qaldırmadı. Fraksiyalar arasında getdikcə güclənən çəkişmələr son nəticədə Seymin fəaliyyətini iflic vəziyyətinə saldı. Belə bir şəraitdə gürcülər Zaqafqaziya Seyminin tərkibindən çıxıb Gürcüstanın dövlət müstəqilliyini elan etmək qərarına gəldilər. 1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seymi özünün buraxıldığını elan etdi və həmin gün Gürcüstanın müstəqilliyi bəyan edildi. Mayın 27-də Seymin müsəlman fraksiyası Azərbaycan Milli Şurasını yaratdı. Qızgın mübahisələrdən sonra Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunması haqqında qərar qəbul edildi.

1918-ci il mayın 28-də Milli Şuranın katibi Həsən bəy Ağayev tərəfindən oxunan istiqlal bəy...nnaməsində deyilirdi:

1. Azərbaycan tam hüquqlu və müstəqil dövlətdir. Zaqafqaziyanın cənub və şərq hissəsindən ibarətdir. Ali hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur.
 2. Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir.
 3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) beynəlxalq birliyin bütün üzvləri, xüsusən həmsərhəd xalqlar və dövlətlərlə dostluq əlaqələri yaradacaq.
 4. AXC öz sərhədləri daxilində millətindən, dinindən, ictimai vəziyyət və cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlarına tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verir.
 5. AXC onun ərazisində yaşayan bütün xalqların sərbəst inkişafına şərait yaradacaq.
 6. Müəssislər Məclisi çağırılana kimi bütün Azərbaycanın idarəsi başında xalq səsverməsi yolu ilə seçilmiş Milli Şura və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur.
- Milli Şura AXC-nin ilk hökumətini təşkil etməyi F.Xoyskiyə tapşırırdı.

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” kitabından